

ANNUAL OF THE SZOLNOK COUNTY MUSEUMS
JAHRBUCH DER MUSEEN DES KOMITATES SZOLNOK

Szerkesztette:
KAPOSVÁRI GYULA és MADARAS LÁSZLÓ közreműködésével
TÁLAS LÁSZLÓ

F 464

SZOLNOK MEGYEI MÚZEUMI ÉVKÖNYV

VII.

Szolnok, 1990.

Szerkesztette:

KAPOSVÁRI GYULA és MADARAS LÁSZLÓ közreműködésével
TÁLAS LÁSZLÓ

A borító színes fotóját készítette KOZMA KÁROLY
Felelős kiadó: TÁLAS LÁSZLÓ megyei múzeumigazgató
90.288 Verseghy Nyomda, Szolnok – Felelős vezető: GOMBKÖTŐ BÉLA

TARTALOM

<i>Selmeczi László</i> : Kaposvári Gyula 70 éves	7
<i>Mozsolits Amália</i> : A jászdózsai bronzkori depot-lelet	9
<i>Poroszlai Ildikó</i> : Óskori lelőhelyek a Jászság nyugati felén	13
<i>Cseh János</i> : Adatok az V–VII. századi gepida emlékanyag egységéhez – Függelék: Erdély V–VII. századi gepida lelőhelykatasztere	29
<i>Kürti Béla</i> : Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról	79
<i>Bálint Csanád</i> : Régészeti jegyzetek a VI–VII. századi avarok keleti kapcsolatairól	87
<i>Fettich Nándor</i> : A bánhalmi avar leletekről	123
<i>Szentpéteri József</i> : Kisköre avar kori népességének belső rétegződése	139
<i>Madaras László</i> : A jászapáti Nagyállás úti avar temető – Újabb adatok az avar kori csontlemezesez tegez történetéhez	167
<i>Selmeczi László</i> : A magyarországi „jászkunok” és a tételes vallások	207
<i>Tálas László</i> : Újabb XVI. századi éremkincsleletek Szolnok megyéből	213
<i>Kaposvári Gyula</i> : A szolnoki vár kialakulása és helye a város települési képében II. rész: Szolnok város térképes, rajzos ábrázolásai (1810–1910)	231
<i>Botka János</i> : Adatok a tiszazugi népesség vizsgálatához	307
<i>Bánkiné Molnár Erzsébet</i> : A jászkunság szerepe az 1809. évi napóleoni háborúban és az utolsó nemesi felkelésben	311
<i>Zsoldos István</i> : Tagosítás és határhasználat Kisújszálláson (1845–1855)	327
<i>Gulyás Éva</i> : Adatok a Jászság és a Nagyikunság XVIII–XIX. századi gyógyító gyakorlatához	335
<i>Örsi Julianna</i> : A Nagyikunság mint néprajzi csoport	347
<i>Szilágyi Miklós</i> : Kunsági adatok a XVIII. századi munkaerő-vándorlásról	367
<i>S. Püski Anikó</i> : Mezőgazdasági (gyümölcsstermesztési) eljárások feljegyzése egy kéziratban	371
<i>Füvessy Anikó</i> : Tiszafüred fazekassága a reformkorban	383
<i>Novák László</i> : Temetkezés és sírjelölés a Tiszazugban	401
<i>H. Bathó Edit</i> : Adatok a Jászság XVIII–XX. századi táncéletéből	419
<i>Tóth Tibor</i> : Hivatal- és szolgálatbéli esküvéseknek formája	429
<i>Szabó László</i> : Népi természetismeret	435
<i>Egri Mária</i> : Chiovini Ferenc (1899–1981)	461
<i>L. Menyhért László</i> : Borberek Kovács Zoltán művészete 1948-ig	477
<i>Szlankó István</i> : A tiszaföldvári Hajnóczy József Gimnázium odovári kutatótáborai (1964–1980)	489

KISKÖRE AVAR KORI NÉPESSÉGÉNEK BELSŐ RÉTEGZŐDÉSE

A régészeti, történeti problémák egyre inkább elterjedő szociológiai szemléletű megközelítése¹ lehetővé teszi az egykori társadalmak alapstruktúrájának, osztály- és rétegtagozódásának vizsgálatát. Ezáltal kifejezésre juthatnak olyan jelenségek, mint a lakosság teleptípusok szerinti megoszlása és demográfiai, esetleg etnikai összetétele. Az avar korszak településképét napjainkig leginkább csak a temetők térképre vetítéséből ismertük, de az egyre szaporodó telepásatások nyomán lassan megváltozik ez a helyzet². A korabeli társadalom szerkezetének megismerése terén azonban az írásos források mellett még sokáig a temetkezések régészeti leletanyagának vizsgálatára kell szorítkoznunk.

A Kárpát-medencei avar társadalom régészeti esz-közökkel való megelevenítésének kísérlete már komoly hagyományokkal rendelkezik a magyarországi népvándorlás-kutatásban³. Mivel az avarságra vonatkozó írott források⁴ csak a legfelső vezetésre vonatkozó személy- és méltóságneveket őrizték meg⁵, így közelebbről nem ismeretes előttünk társadalmuk egyes rétegeinek, méltóságainak, ill. tisztségeinek megnevezése. Az avarság tárgyi hagyatékának vizsgálata mégis módot nyújt arra, hogy pontos társadalomtörténeti terminológia használata nélkül is egymástól jól elkülönülő szociális csoportokat állapítsunk meg az egykori népességen belül. Az önmagukban statikus síregyüttesek pontosan rekonstruált belső időrendje segítségével jellemezhető az adott közösség mozgása, átrétegződése, mobilitása⁶.

Az avar kori népességrétegződés meghatározására a László Gyula által kidolgozott temetőelemzési módszer⁷ továbbfejlesztett változata bizonyult a legcélravezetőbbnek, melynek segítségével a magányos síroktól kezdve a nagy közösségi sírmezők régészeti emlékeanyagáig⁸ minden temetkezési jelenséget az egykori élet vetületeként értékelhetünk⁹. A gyászszertartással kapcsolatos szokások és az elhunyt sírjába tett mellékletek térképre vetítésének gondolata, a jelenségek analízise és szintézise korlátlanul fejleszthető eszközt adott a tudományág számára¹⁰.

Jelen tanulmány célja az avar korszak második felébe¹¹ tartozó kiskörei közösség belső rétegződésének körvonalazása, mely természetesen nem képviselheti az avar kori népesség összességét, de kiindulópontul szolgálhat a további kutatásokhoz¹². A kisköre-halastói avarság lélekszámának és tárgyi hagyatékának értelmezése kapcsán elsősorban a temető használatának belső időrendjével és a helyi népesség társadalmi tagozódásával kívánok foglalkozni¹³.

* * *

A kisköre-halastói avar temető feltárására 1964 őszén került sor a Tisza–II. vízlépcső építését megelőző leletmentés során¹⁴. A mostoha munkakörülmények ellenére a pontos ásatási megfigyeléseknek és a leletanyag gondos közlésének köszönhetően értékes kötettel gazdagodott kutatásunk Sz. Garam Éva monográfiájával, amely 1979-ben jelent meg a *Fontes Archaeologici Hungariae* sorozat részeként¹⁵.

A szerző munkájában részletesen foglalkozik a temetkezési szokásokkal (a sírgödrök méretei, az üres sírok kérdése, a halottak sírba helyezése módja, a kettős temetkezések, a koponyabolygatás, az étel- és italmellékletek és a halotti tor maradványai, a bolygatott sírok, a tájolás), majd a régészeti leletanyag sokoldalú elemzését végzi el. Értékeli a feltárás során előkerült sírok mennyiségét, az ide temetkezett lakosság számát, nemenkénti és korosztály szerinti megoszlását. Vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy a régészeti leletanyag kettő részre bontható: egy korábbi és egy későbbi csoportra, így az itteni népesség „középvár” és „későavar” népcsoportból állt¹⁶.

A sírmező ÉK–DNY-i tengelye által kettéosztott szárnyai között – a sírok tájolásbeli azonossága ellenére – alapvető különbségeket állapított meg. A jobbszárnynon középvár népesség, a balszárnynon későavar közösség temetkezett: különböző életformájuk, temetkezési szokásaik; ránk maradt régészeti emlékeik eltértek egymástól a tárgyak anyagában, technikai kivitelben, formában és mintakincsben. Másfajta viseletet hordtak, és ami számunkra most legfontosabb – különböző társadalmi tagozódásuk.

A szerző kéziratának nyomdába adása óta immár másfél évtized eltelt¹⁷. Ezen időszak ásatásai és összegző jellegű feldolgozásai nyomán olyan problémák kerültek napirendre, melyek más megvilágításba helyeztek néhány, itt is érintett témakört – az adott avarkori leletanyag értelmezésének *másfajta lehetőségei* is felmerültek¹⁸.

A TÁRSADALMI RÉTEGZŐDÉS RÉGÉSZETI VETÜLETE

Kisköre avar kori népességének szerkezetét az egynek és az elkülönülő kisebb közösségek szociális helyzete, azaz az utókor számára ezt bizonyos fokig tükröző régészeti leletgyüttesek, temetkezési szokások és jelenségek szerint próbálom vázolni. A korabeli társadalom történeti forrásokból ismert felépítése¹⁹, eddig ismert tárgyi hagyatéka és a helybeli lakosság régészeti emlékeinek összevetése alapján az egész

kiskörei népesség a Kárpát-medencei *avar korszak második felének*²⁰ *köznépi részéhez* sorolható.

Az egykor itt élt személyek²¹ (1. térkép) helyzetét az adott leletanyag keretében a következő bontásban vizsgálom:

a) *szabad jogállásúak*

- férfiak: fegyver és/vagy veretes öv, ékszer, munkaeszköz
- nők: ékszer, munkaeszköz
- gyermekek: életkor és szociális helyzet függvénye²²

b) *szolgarendűek*

- nemtől és életkortól függetlenül: ékszer, munkaeszköz, ill. melléklet nélkül²³

1. A fegyverzet

A kiskörei harcosok fegyverzetének összetétele és az egyes harci eszközök síron belüli elhelyezkedése nemzedékenként és csoportonként²⁴ számos törvényszerűséget mutat (2. térkép²⁵, 1. táblázat).

Az első nemzedék központi csoportja és a két szárnyon²⁶ elhelyezkedő családok harcosai a következő fegyverzettel rendelkeztek:

I. 1. csoport: A harcosok közrefogják a családfőt temetkezést (27. sír). Az aranyveretes férfinál (32. sír) kard és 3 nyílvesző, a kisebb méltóságú bronzöveseknél íj és 2 nyílvesző (24. sír), ill. csupán egyetlen nyíl (21. sír), a katonai rang csökkenő fokozatait jelezvén. A fegyverek sírban való elhelyezése ellentétes: a 32. sírban bal oldalon, a csoport túloldalán levő 24. sírban a jobb oldalon, míg a mellette levő 21. sírban ismét a bal oldalon.

I. 2. csoport: A jobbszárny mindkét harcosa (37. és 41. sír) azonos fegyverzettel rendelkezett: íj és 2 nyílvesző.

I. 3. csoport: A balszárnyon fekvő fegyveres felnőttnek (121. sír) íj és 3 nyíl, a gyermeknek (119. sír) íj és 1 nyíl járt.

A szárnyak között is ellentétes a fegyverek elhelyezése. Mind a családfőnek tartható harcosoknál, ahol a test két oldalára tették az íjat és a nyílveszőket, mind az utódoknál, akiknél azonos oldalon voltak a fegyverek, ezt a tükrökép-jelenséget figyelhetjük meg.

Bár a második temetkezési sávban csupán két csoport fegyvereseit hasonlíthatjuk össze (nem tudunk itt egy esetleges balszárny létéről), mégis az előzőekkel rokon jellegzetességek derülnek ki.

II. 1. csoport: A családfőt (109. sír) karddal, íjjal és 1 nyíllal temették el. Utódja (94. sír) már csak íjviselésre jogosult, viszont 3 nyílveszőt vihetett magával.

II. 2. csoport: A sírkör peremén elhelyezkedő harcosnak (14. sír) íja és a közösségben megfigyelt legmagasabb számú, 4 nyílveszője volt.

A csoportok között a fegyverek helyzete itt is eltért egymástól, közösségen belül viszont azonos oldalakra kerültek.

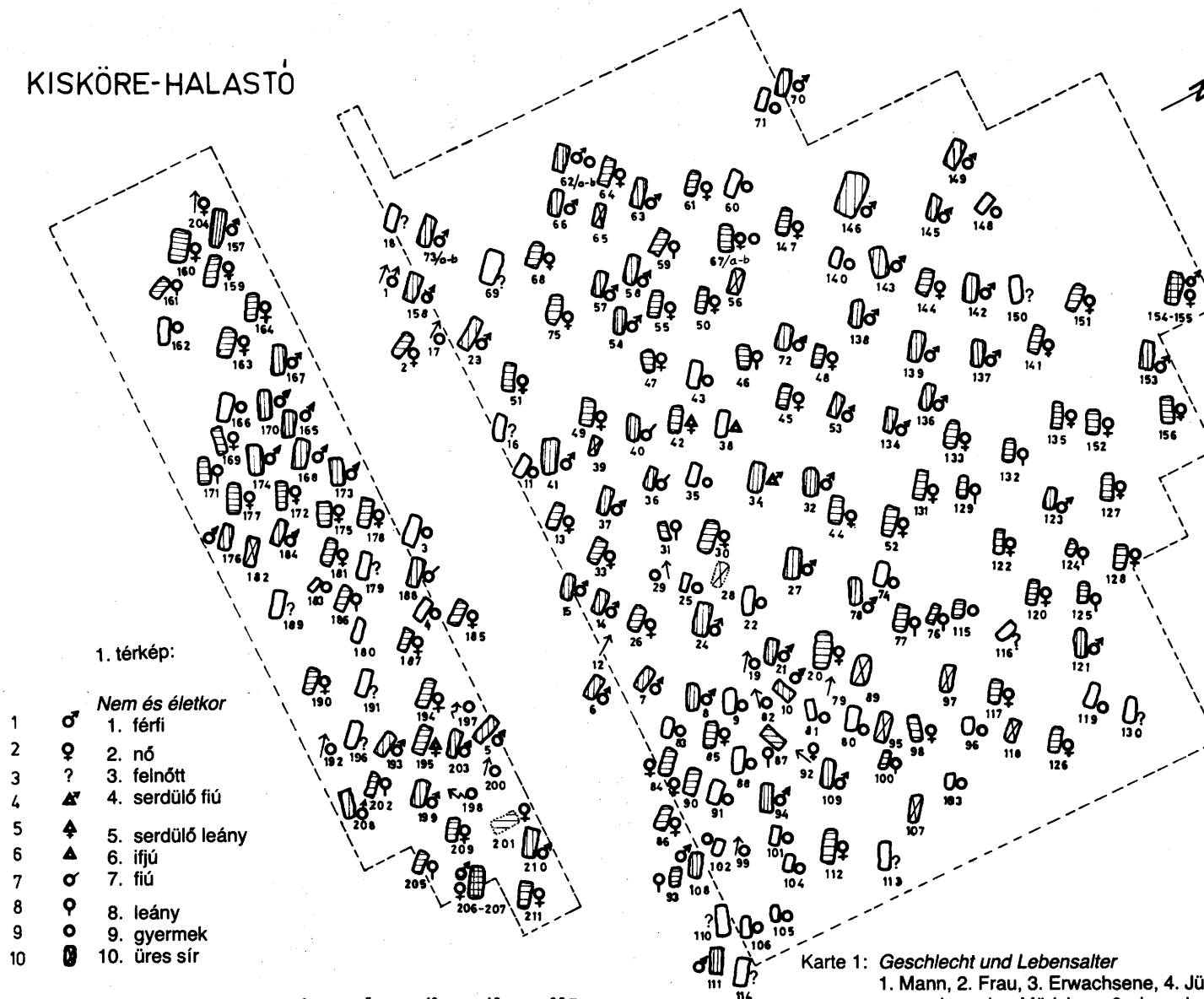
Fegyveres sírokat a temetőhasználat harmadik szakaszában egy-egy csoport egyedülálló harcosaiként elemezhetünk. Ekkor már a két csontlemez-merevítő íjhoz nem járult vashegyű nyílvesző (210. és 134. sír). Az egyetlen rövidkardos férfi (23. sír) kortársának (123. sír) íja mellett az eddigiektől eltérő típusú, szakállas nyílhegyet találtak. Az íjászok bal oldalára, a közelharc fegyverével (Scramasax-szal) ellátott férfinak pedig a jobb oldalára került a fegyver²⁷.

Csoport	Sírszám	A fegyverzet összetétele és az elhunythoz viszonyított sírbeli helyzete (oldal)			
I.1.	32.	kard (bal)	–	3 nyílvesző (bal)	azonos (bal)
	24.	szablya (jobb)	íj (jobb)	2 nyílvesző (jobb)	azonos (jobb)
	21.	–	–	1 nyílvesző (bal)	bal
I.2.	97.	–	íj (bal)	2 nyílvesző (jobb)	ellentétes
	41.	–	íj (bal)	2 nyílvesző (bal)	azonos (bal)
I.3.	121.	–	íj (jobb)	3 nyílvesző (bal)	ellentétes
	119.	–	íj (jobb)	1 nyílvesző (középütt)	azonos
II.1.	109.	kard (bal)	íj (bal)	1 nyílvesző (bal)	azonos (bal)
	94.	–	íj (bal)	3 nyílvesző (bal)	azonos (bal)
II.2.	14.	–	íj (jobb)	4 nyílvesző (jobb)	azonos (jobb)
III.A.2.	210.	–	íj (bal)	–	bal
B.2.	134.	–	íj (bal)	–	bal
B.3.a.	23.	Scramasax (jobb)	–	–	jobb
B.3.b.	123.	–	íj (bal)	1 nyílvesző (bal)	azonos (bal)

1. táblázat – Fegyverzet-összetétel

Tabelle 1: Die Zusammensetzung von Waffen

KISKÖRE-HALASTÓ

2. térkép: Karte 2:

KISKÖRE- HALASTÓ

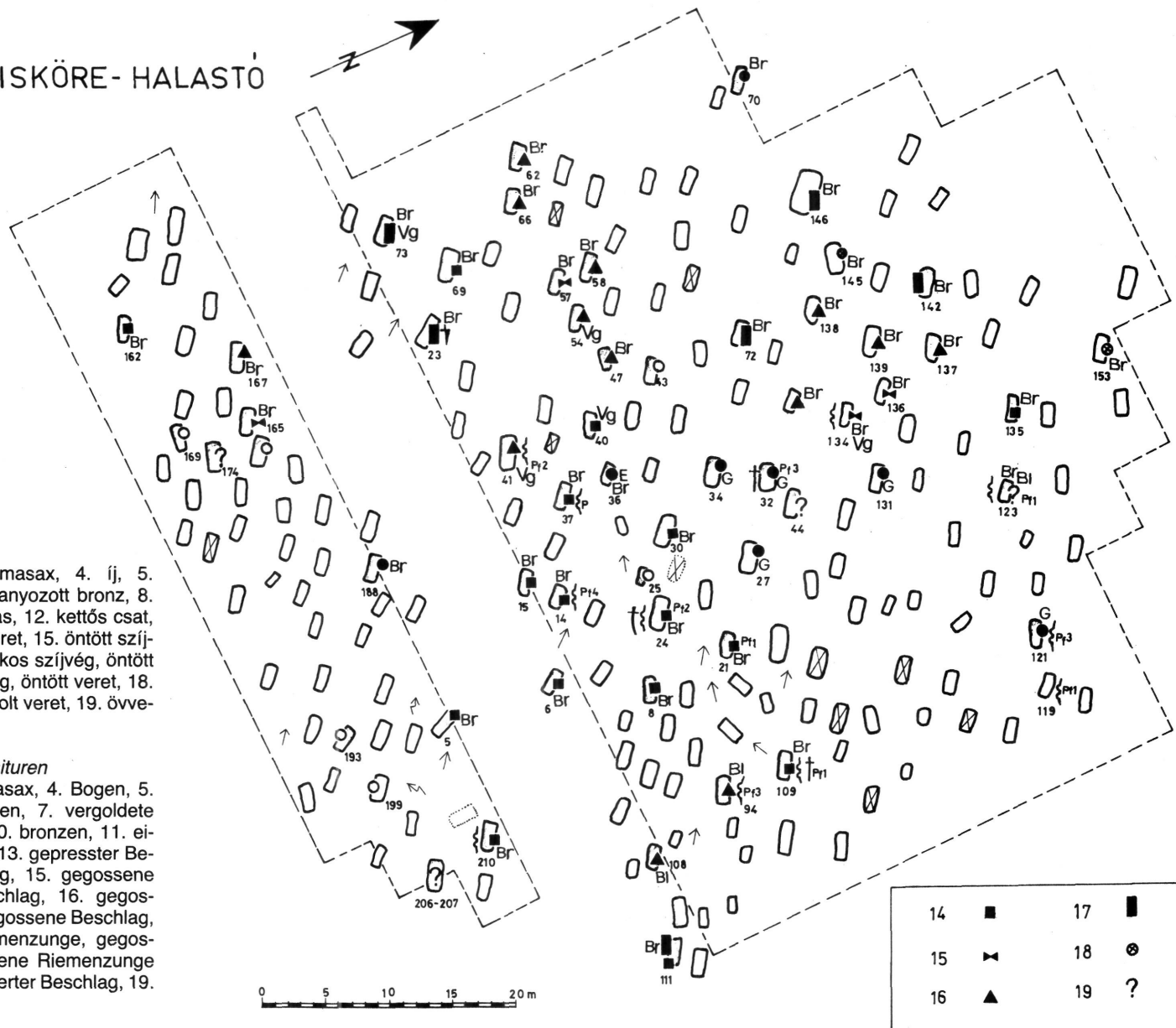
1	†	7	Vg
2	†	8	S
3	†	9	Bl
4	{	10	Br
5	Pf	11	E
6	G	12	O
		13	●

Fegyver és öv

1. kard, 2. szablya, 3. Scramasax, 4. íj, 5. nyílvevőszám, 6. arany, 7. aranyozott bronz, 8. ezüst, 9. ólom, 10. bronz, 11. vas, 12. kettős csat, 13. préselt veret, 14. lemezes veret, 15. öntött szíjvég, lemezes veret, 16. öntött tokos szíjvég, öntött veret, 17. kétrészes öntött szíjvég, öntött veret, 18. indás, áttört szíjvég, vésett-poncolt veret, 19. övveretnyomok.

Waffenensemble und Gürtelgarnituren

1. Schwert, 2. Säbel, 3. Scramasax, 4. Bogen, 5. Pfeilspitze (Stückzahl), 6. golden, 7. vergoldete Bronze, 8. silbern, 9. bleiern, 10. bronz, 11. eisen, 12. zwei Eisen-Schnallen, 13. gepresster Beschlag, 14. blecherner Beschlag, 15. gegossene Riemenzunge, blecherner Beschlag, 16. gegossene Riemenzunge mit Tülle, gegossene Beschlag, 17. zweiteilige gegossene Riemenzunge, gegossene Beschlag, 18. durchbrochene Riemenzunge mit Ranken, gravierter und punzierter Beschlag, 19. Spuren von Beschlägen

14	■	17	■
15	✕	18	⊗
16	▲	19	?

2. Veretes övek, veret nélküli derékszíjak

Az övvel rendelkező személyek (2. térkép²⁸) egyenletes létszámmal találhatók a népesség egyes nemzedékei, ill. fennállásuk egész ideje alatt. A peremeken több a veret nélküli derékszíjas (kétcsatos) temetkezés, míg a veretes – és főleg a nemesfém veretekkel díszített – derékövek tulajdonosai a sírmező közepén csoportosulnak. Középről indulva leolvasható a folyamatos utódlás képe és az egyes közösségeken belül az eltérő technikával készített övveretek relatív időrendje. A különböző technikájú és ebből (is) eredően más-más mintakincssel rendelkező övkészletek területi elhelyezkedése arra mutat, hogy egyidejűleg többféle övverettípus lehetett használatban.

A temetkezési helyek fenti lokalizálása lehetővé teszi, hogy kisebb közösségeken belül vizsgálhassuk, milyen típusú övkészletet hordtak az egyes nemzedékek kortárs tagjai, majd közvetlen leszármazottjaik. Vannak olyan csoportok, ahol a veretes övek azonos technikával készültek, és találunk ebből a szempontból vegyes összetételű közösségeket, melyek elemzésével soron követhető a temetkezés folyamata. Az övveret-előállítás alaptípusain belül (1. préselt vagy lemezes, 2. öntött) több altípust lehet elkülöníteni a nyersanyag, mintakincs és a forma alapján.

A sírmező 21 csoportjából kerültek elő pontosan leírható veretek. 13 esetben egyöntetű az övveretek előállítási technikája, 8 esetben figyelhető meg a régészeti tipológia szerint időbeli átmenet.

Azonos alaptípusú övveretek

- I. 1.: préselt lemezes (27., 32., 34. sír)
lemezes (24., 21. sír)
- I. 1. a: préselt lemezes dísz (131. sír)
- I. 3.: préselt lemezes (121. sír)
- II. 1. a: lemezes (8. sír)
- II. 2.: lemezes (6., 14., 15.; 5. sír)
- II. 3.: préselt lemezes (188. sír)
- III. A. 2.: lemezes (210. sír)
- III. B. 3. a: öntött (23. sír)
- IV. 1.: öntött (146. sír)
öntött, vésett-poncolt (143. sír)
- IV. 3.: öntött (73. sír)
- IV. 4.: öntött, vésett-poncolt (153. sír)
- V. 2.: lemezes (162. sír)
- V. 4.: öntött, vésett-poncolt (70. sír)

Vegyes alaptípusú övveretek

- I. 2.: préselt lemezes (36. sír)
lemezes (37., 40. sír)
öntött (41. sír)
- II. 1.: lemezes (109. sír)
öntött (94. sír)
- III. A. 1.: lemezes, öntött (108. sír)
öntött (111. sír)
- III. A. 1. a: lemezes (135. sír)
lemezes, öntött (136. sír)
öntött (137., 139., 142. sír)

- III. B. 1. b: lemezes, öntött (47. sír)
öntött (54., 58. sír)
- III. B. 2.: lemezes, öntött (134. sír)
öntött (53., 138., 72. sír)
- IV. 2.: lemezes (69. sír)
lemezes, öntött (57. sír)
öntött (62., 66. sír)
- V. 1. lemezes, öntött (165. sír)
öntött (167. sír)

A csoportokon belüli folyamatos temetkezés, a családi temetkezőhelyek egy részének kezdeti és záró időszakában megfigyelhető azonos jellegű övkészletei, ill. a temető különböző helyein elhelyezkedő vegyes övveretes közösségek együttesen bizonyítják, hogy ez a népesség megszakítás és újabb (idegen) népcsoportok egyidejű és nagy létszámú csatlakozása nélkül lakta ezt a vidéket. Házassági kapcsolatok révén elköltözőkkel és idejövőkkkel egyaránt számolhatunk, de ez nem törésként, hanem természetes folyamatként játszódhatott le a helyi lakosság életében²⁹.

Hasonló megállapítás szűrhető le az övveretformák anyagtól és készítési technikától független elemzésénél: az alapformákat (kerek és négyszögletes veretek) és a legjellemzőbb mintakincset, az indás és griffes motívumokat vizsgáltam (3. térkép³⁰).

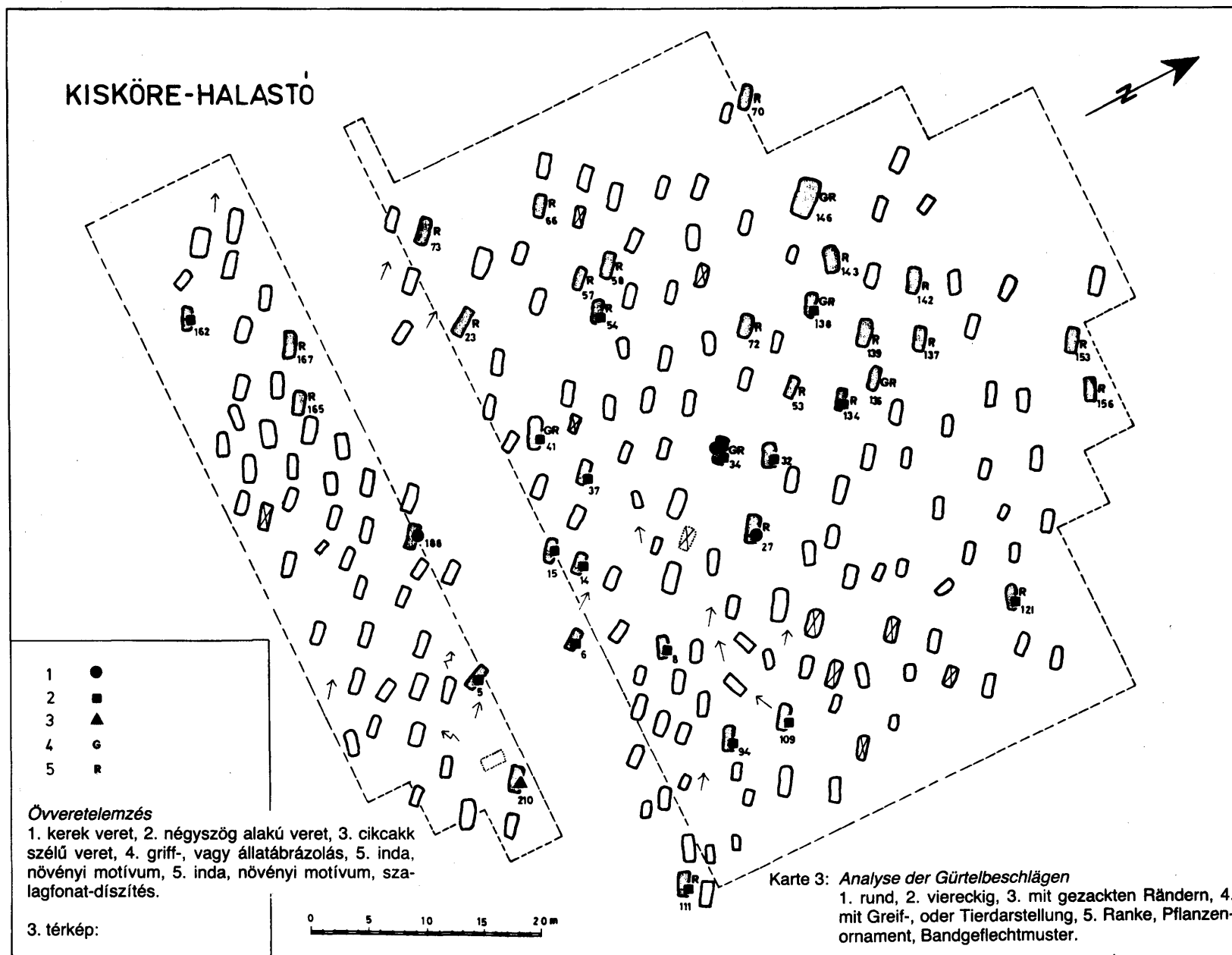
Az első generáció családfőinél a növényi, ill. szalagfonatos ornamentika a jellemző. Középen (27. sír) préselt indás nagyszíjvég, a két szárnyon vésett (37. sír), ill. préselt (121. sír) szalagfonatos szíjvégek találhatók. A rangidős vezető kerek, a másik két méltóság négyszögletes övveretekkel rendelkezett. Négyszögletes díszek vannak a peremekre temetett rangos férfiak (32., 41. sír) derékövein is. Kerek díszítményekkel figyelemre méltóan két fiatal derékszíját szerelték föl. Az első (34. sír) előkelő származású lehetett (a vezér környezetéhez tartozott), míg a másik gyermek (188. sír) családi kapcsolatai nem tisztázhatók.

Az első temetkezési sávban megjelennek az állatábrázolós derékövek is, de ezek tulajdonosait a csoportok szélére fektették. A 34. sírban eltemetett fiatal préselt szíjvég-töredékén állatküzdeldmi jelenet (!) részlete vehető ki³¹, a 41. sír nagyszíjvégén ugyanezt már öntött technikával ábrázolták³².

A díszítetlen lemezes öveken a négyszögletes forma általánosnak mondható (II. 1., II. 1. a, II. 2.), de az öntött indás veretek egy részénél is megfigyelhető ez az idom (III. A. 1., III. B. 1. b, III. B. 2.).

A növényi motívum az öntési technika megjelenésekor válik szinte kizárólagossá, állatábrázolással együtt csak a csoportok peremén levő férfiaknál látható (136., 138. sír). Nagycsaládfői temetkezésnél csupán szíjszorítófűl-megoldásként, stilizált állatfejrészlet gyanánt találkozhatunk vele (146. sír). A növényi mintakincs liliodmízes (167., 66., 72., 143. sír) és vésett-poncolt palmettaszerű változatokban (153., 70., 143. sír) teljesedik ki.

Az öntési technika alkalmazása során egy ideig még őrzik a lemezes övvereteknél megszokott négyszögletes formát (amely a geometrikus motívumoknál és az önálló állatábrázolásnál nyújtott megfelelő teret), de et-

4. térkép: Karte 4: KISKÖRE - HALASTÓ

1	OB	7	••
2	Z	8	◆
3	○	9	○
4	●	10	□
5	◐	11	■
6	⊠	12	+

Ékszerek

1. obulus, 2. varkocspánt, 3. nyitott karika, 4. gyöngy-
csüngős, kerek fülbevaló, 5. gyöngycsüngős, ovális fül-
bevaló, 6. fejdísz, 7. mellbogar, 8. gomb, 9. karperec,
10. vegyes gyöngysor dinnyemaggyöngy nélkül, 11.
vegyes gyöngysor dinnyemaggyöngyökkel, 12. dinny-
emaggyöngyök, 13. arany, 14. aranyozott bronz, 15.
ezüst, 16. bronz, 17. vas.

Schmucken

1. Obulus, 2. Zopfspange, 3. offener Ohrring, 4. runder
Ohrring mit Perlenanhänger, 5. ovaler Ohrring mit Per-
lenanhänger, 6. Haarschmuck, 7. Brustspange, 8.
Ösenknopf-Anhänger, 9. Armband, 10. gemischte Per-
lenkette ohne melonenkernförmige Perle, 11. gemisch-
te Perlenkette mit melonenkernförmigen Perlen, 12.
melonenkernförmige Perlen, 13. golden, 14. vergol-
dete Bronze, 15. silbern, 16. bronz, 17. eisern.

0 5 10 15 20m

13	G	16	Br
14	Vg	17	E
15	S		

től kezdve a szintén korábbi örökölt inda-, ill. más nővényi formák számára alkalmasabb keretet biztosító pajzs és címer alakú öntvények lesznek gyakoribbak. A négyszögletes lemezes veretek mindazonáltal a népesség egész fennállása alatt használatban maradnak (pl. 165. sír).

3. Egyéb rangjelző tárgyak (4. térkép)³³

A kisköre-halastói aranyékszerek súlyadatainak közlésével³⁴ (2. táblázat) közelebb juthatunk a helyi közösség reális megítéléséhez az egész avarság társadalmi hierarchiájának szempontjából³⁵. Amint az a mellékelt összesítésből kiviláglik, az aranyveretes övvel rendelkező személyek deréköveinél és egyéb ékszereinél a tisztán felhasznált arany tömege sehol sem éri el, legfeljebb megközelíti a (kora avar kori nem „könnyű”) bizánci solidus átlagsúlyát. Ezek szerint ennél a közösségnél a legrangosabbak is csak olyan méltóságjelvényeket viseltek, melyek elkészítéséhez egyetlen (!) solidus nyersanyaga is elegendő volt. Ez az adat rámutat arra a rangbeli távolságra, amely az avar köznép vezetőit a fejedelmi vagy az aranyban gazdag középrétegbeli személyektől egykor elválasztotta³⁷.

A kiskörei népesség legmegbecsültebb férfitagjait különös gonddal búcsúztatták: arany *obulust* helyeztek melléjük útravalóul. A közösség első vezetőjénél (27. sír) a bal alsókar mellől került elő³⁸, a balszárnny családfőjének (121. sír) koponyája mögött, a jobbszárnny második nemzedékbeli (!) irányítójánál (41. sír) a fej jobb oldalán volt a kerek aranylapocská³⁹. Az utóbbi éremutáztatok szájra vagy szájba tett halotti pénzek voltak⁴⁰.

Figyelemreméltó kapcsolat van az obulusok és a hasonlóan ritkán előforduló *varkocsszorító pántok* között. Bár a 27. sír a fej felőli részen volt bolygatott, ahol ezek az ékszerek lenni szoktak, így nem vonható ide, a másik két obulussal rendelkező harcos azonban arany varkocsszorítót viselt (121. és 41. sír), míg a negyedik, aranyozott bronz hajpántos férfit (94. sír) nem látták el útipénzzel (szintén korai jellegű öntött ólomövrétegi voltak). A leletanyaguk közötti árnyalatnyi eltérések megvilágítására szolgál a 3. táblázat.

Az összehasonlítás során kiderül, hogy ezek a férfiak a helybeli népesség legelőkelőbb tagjai voltak: vagy már a szállásfoglaláskor (azaz a családi temetkezési helyek kijelölésekor) is kisebb-nagyobb közösségek élén álltak – így kerültek a sírcsoportok közepére, vagy itt helyben jutottak vezető szerephez, s ezért temethették őket elődjük női és gyermekkörnyezetébe egyedüli, de a volt családfővel egyenértékű jelvényekkel rendelkező férfiként.

A férfiak egyetlen viszonylag gyakori ékszerfélesége a *fülbevaló*. Egyaránt előfordul előkelő és kevésbé rangos személyeknél. Ez az ékesség már anyagában magában hordozza a csoportosítás kézenfekvő jegyeit: arany, aranyozott bronz, ezüst és bronz függőket viseltek.

Arany fülbevalója három előkelőnek volt. Kettő kerek karikás, üvegcsüngős változattal a nagycsaládfő (27.

sír) környezetéhez tartozott: a fiatalon elhunyt aranyöves (34. sír) és a fegyveres, aranyöves férfi (32. sír). A harmadik (41. sír), arany varkocspántos harcos fülbevalói kerek, sima karikák⁴¹. Az aranyfüggők viselésére ezek szerint csakis a legrangosabbak voltak jogosultak.

Az aranyozott bronz fülbevalók (36. sír: kerek, gyöngycsüngős; 54. sír: kerek, sima; 134. sír: kerek, gyöngycsüngős) és az ezüst karikák (140. gyermek sír: ovális, nyitott, sima) tulajdonosai vagy maguk is családfők, vagy ezek kíséretei lehettek.

Bronzkarikát és üveggyöngycsüngős függőt akár a családfő, akár szerényebb sorú rokon is viselhetett. Sima, kerek ékszerek a sírcsoport közepéről: 210. és 146. sír; szélről: 21. és 199. sír. Üveggyöngyűző volt a 109. sírban⁴². Szegényes leletanyagú férfi csupán egyetlen akadt közöttük (199. sír), akinek közrangú szabad voltáról veret nélküli derékszíja tanúskodik (2 vascsat volt a derékán), bár a jobb kezénél észlelt ólomnyomok esetleg övdíszek lehettek.

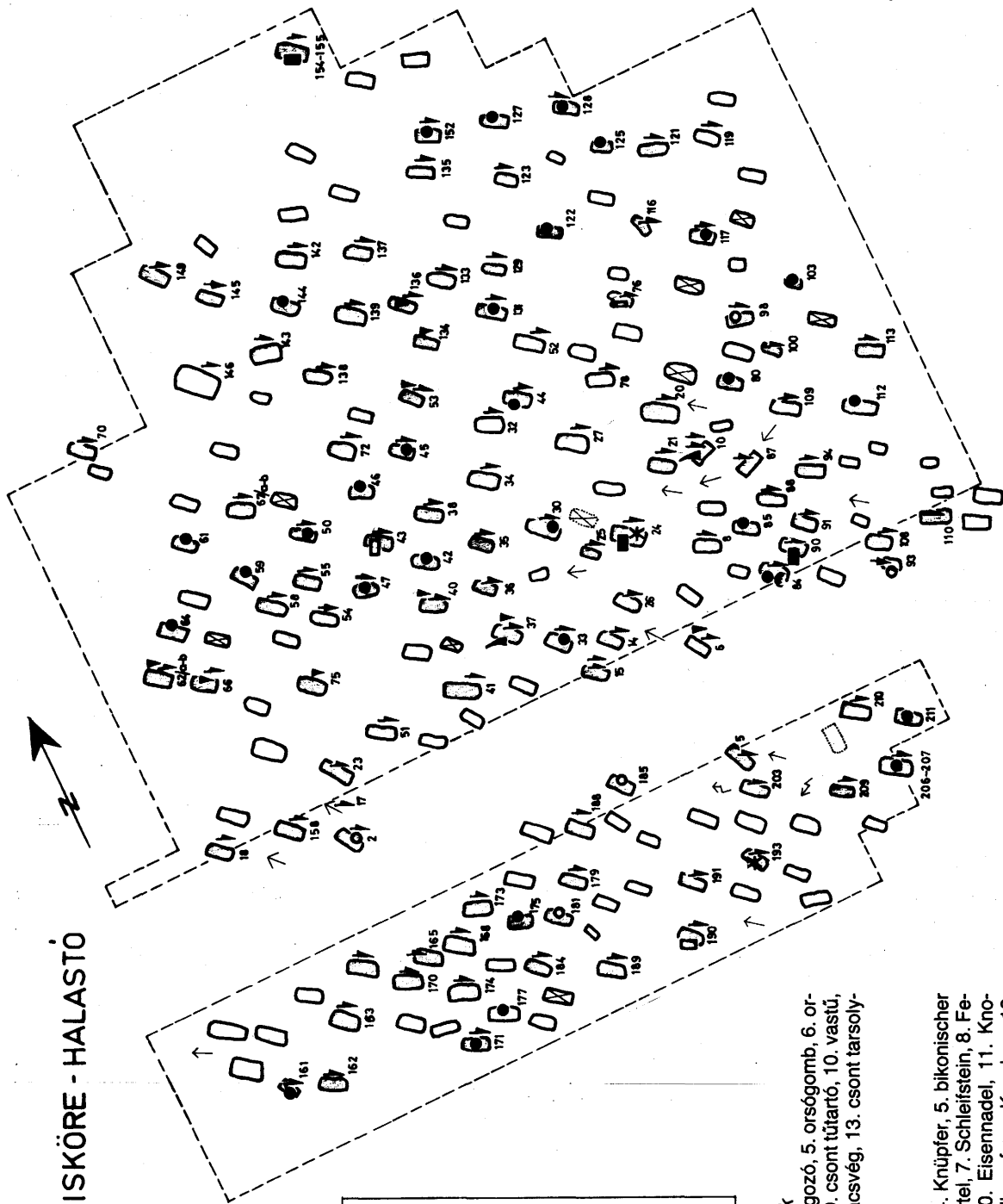
Az *asszonyok és gyermekek* ékszereit (néhány egyedi tárgytól eltekintve) nagyfokú azonosság jellemzi. A fegyverzet, derékövek és ékszeregyüttesek alapján jól elkülöníthető férfiak csoportjaihoz nem illeszthető hasonlóan sokrétű asszonynép. Ez a jelenség valószínűleg annak lehet a következménye, hogy az utókor számára a rangjelzőként értékelhető tárgyak csakis „fémben” mérhetők, míg talaj- és éghajlati adottságaink miatt a ruházat és az egyéb rangot mutató kiegészítők nagy része régészeti szempontból már nem érzékelhető.

A feltehetően kereskedelmi forgalomból biztosított egyszerű anyagú és kivitelű ékszeregyüttesek közül csupán a közösség vezető családjá (I. 1., I. 1. a csoport) asszonyainak aranyékszerei emelkednek ki: az aranylemezről préselt, akasztófüles csüngő (30. sír) és üvegbetétes aranydíszítmény⁴³ (131. sír). Melléjük csak egy aranyozott bronz fülbevalópár említhető (52. sír). Rajtuk kívül az asszonyok zöme egy ideig nem rendelkezett olyan megkülönböztető jeggyel, melyek alapján a fentiekben túlmutató rétegződésükre következtethetnénk. Erre csak akkor kerülhetett sor, amikor az eddigiek mellett új ékszerféleségek is *forgalomba* kerültek, mint az ovális karikájú, hasábscsüngős fülbevalók és az üvegbetétes mellboglárók, melyekkel együtt a módosabbak gyakrabban viseltek karperecet is (4. táblázat).

A jellegzetes női ékszeregyüttesek azt mutatják, hogy a tehetősebbek mindig a legújabb divat szerinti fülbevalót viselték, gyöngysorukban állandóan ott találhatók a színes karneol-, borostyán- és üveggyöngyök, a dinnyemag alakú szemek használata is a kezdetől fogva általános (bár e gyöngyfajta megjelenésekor még csak kisebb méretű és világosabb színű változata ismert). Az amulettként nyakláncra fűzött csüngők egyediek, karperecet kevesen hordtak és mellboglárral összetűzött ruházat is csak a nagycsaládfők feleségeinek járhatott. A legszebb ékszeregyüttesekkel eltemetett asszonyok jelentős része bőrvet hordott, melyen egy-két esetben mivesebb csat, s néha a férfiakénál lényegesen egyszerűbb veret díszlett. Összefoglalóan viszont megállapítható, hogy régészeti leletanyaguk

5. térkép:

KISKÖRE - HALASTÓ

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
→	→	→	→	●	○	■	*	■	□	◐	◑	□

Használati és munkaeszközök

1. kés, 2. tőr, 3. ár, 4. csont bogyó, 5. orsógomb, 6. orsókavics, 7. fénőkő, 8. tűzkő, 9. csont tűtartó, 10. vastű, 11. csontfűsű, 12. csont korbácsvég, 13. csont tarsolyzár.

Gebrauchs- und Arbeitsmittel

1. Messer, 2. Dolch, 3. Ahle, 4. Knűpfer, 5. bikonischer Spinnwirtel, 6. glatter Spinnwirtel, 7. Schleifstein, 8. Feuerstein, 9. Nadelbehälter, 10. Eisennadel, 11. Knochenkamm, 12. Peitschenstielknopf aus Knochen, 13. Taschenverschlussknochen.

alapján nem lehetett közöttük olyan rangbeli különbség, mint amilyenre a férfiaknál következtetni lehetett.

A régészet lehetőségeivel körvonalazható társadalmi rétegek elhatárolásánál úgy tűnik, hogy a mindennapjaikhoz kapcsolódó és életmódjukra jellemző tárgyi emlékek, a *használati- és munkaeszköz-leletek* nem játszhatnak szerepet (5. térkép). A helybeli népességnél rangtól és életkortól, nemtől és jogállástól függetlenül általános gyakorlat volt a legszükségesebb szerszámok túlvilágra küldése. Ez mindenestre jelzi, hogy a köznép mindenkor szűk vezető rétegét leszámítva a közösség többi tagját nagyobb távolság nem választotta el egymástól a társadalmi ranglétrán.

A *halottbúcsúztatási szertartás* egyes elemei minden bizonnyal pontosan megfeleltek az elhunyt életében elért rangjának, megbecsülésének. Kérdés viszont, hogy az ásatási megfigyelések és régészeti leletek mennyiben tükrözhetik és egyáltalán vissza tudják-e idézni azt a helyzetet, melyet az egyén a közösségben elfoglalt. Ez a módszertani probléma azért fontos jelen esetben, mert rámutat arra, hogy bizonyos jelenségekből nem lehet társadalomtörténeti következtetéseket levonni. Ezzel kapcsolatban hívnám föl az alábbiakra a figyelmet.

A temetkezési rítus lényeges mozzanata volt a halottak élelemmel való ellátása, az étel- és italáldozat. A közösség hitvilágával összefüggő régészeti hagyaték erre utaló részét képezik a sírokban talált állatcsont-mellékletek és edényfeleségek.

A Kisköre-Halastó lelőhelyen feltárt 211 temetkezésnek mintegy 1/5 részénél (38 esetben) figyeltek meg állatcsont-mellékletet: 13 férfi, 17 nő, 3 meghatározatlan nemű felnőtt és 5 gyermek sírjában. A felnőtteknél így mindkét nem egyaránt, a gyermekek pedig kisebb mértékben részesültek húsmellékletben. A férfiaknak részben juh-, kecskehúst, a nőknek inkább sertéshúst adtak, ezeken kívül szarvasmarha- és lúdcsontok kerültek elő – tükrözvén az adott lakosság állattenyésztésének formáját és kereteit. Ebből azonban nem szabad feltétlenül az egyén jogállására következtetni, hogy pl. halotti tort csak a módosabbak és családtagjaik számára rendeztek és útravalóul húsmellékletet csak ők kaptak, a közösség többi tagja pedig nem⁴⁴.

Valóban vannak olyan temetkezési helyek, ahol egyáltalán nem maradt élelemmellékletre utaló nyom (6. térkép⁴⁵), de az egyébként bőséges húsmelléklettel ellátott személyek csoportjában is gyakran előfordul olyan sír, melynek feltárásakor nem találtak állatcsontot. Hogy éppen csak a legrangosabb személyekre hivatkozzam, akik egy-egy időszakban feltétlenül vezető szereppel bírtak a közösség életében: a 27., 109., 14., 210., 134., 146., 167. sírok elhunytjai. Ez a megfigyelés nem az állatcsont-mellékletben gazdag sírok jelentőségét csökkenti, hanem arra utal, hogy az egyes temetkezési jelenségekből nem szabad a közösség egészére (vagy fordítva: az egyénre) nézve általánosítani.

Az állatcsontokon kívül esetünkben a kerámiamellékletekből, vaspántos favödörökből és az üvegedény-leletekből lehetett közvetlenül az élelemadás szokására következtetni. Agyagedény vagy annak töredéke

(amely más temetkezési rítust tükröz) 12 esetben került elő, vaspántos favödör biztosan 4 sírból ismeretes, és ide tartozik a már „későavar” korban földbe került üveg ivókürt és talpas pohár a 47. sírból⁴⁶.

Étel- és italmellékelés szokására mutató régészeti emléket végül is a sírok egynegyedénél találtak, ezek azonban nem jelenthetik e gyakorlat egészét. Éppen ezért általánosítani belőlük vagy magából a temetkezési rítusból a közösség rétegződésére következtetni véleményem szerint nem lehet. Már csak azért sem, mivel bizonyosan elképzelhető olyan korabeli étel- vagy italmelléklet is, melynek nem maradt ránk régészeti nyoma: akár a nagytestű állatok feltorolásából származó csont nélküli hús, akár az életmódváltásra utaló gabona vagy más növényi táplálék formájában – esetleg éppen fa- vagy bőredényben, mint ahogy a 6. sírban talált csontszopóka is bőrtömlőhöz tartozott.

A TEMETŐ BETELEPÜLÉSÉNEK MENETE ÉS A KISKÖREI AVAR KÖZÖSSÉG CSOPORTOK SZERINTI FELÉPÍTÉSE

A régészeti leletanyag vizsgálata alapján megkísérlem vázolni a helyi népesség társadalmi rétegződésére és első időrendjére vonatkozó megfigyeléseimet⁴⁷.

A vidéket megszálló népesség egyszerre több helyen kezdhette el a temetkezést: előre kijelölt és megközelítően egyenlő nagyságú területeken, meghatározott rend szerint. A csoportok helyét és az egyének csoporton belüli helyzetét valószínűleg az egyes közösségek és személyek származása, elért rangja – végeredményben az adott lakóhely, falu életében betöltött szerepe határozta meg.

A település vezetője és családjának végső nyugvóhelyét jelölhették ki elsőként, a többi csoport jog és rang szerint már ehhez igazodott⁴⁸. Az első nemzedék két kisebb rangú vezetőjének sírhelyeit úgy rendezték el, hogy azok az egész közösség vezérével azonos „sorba” kerüljenek (ld. 7. térképen szaggatott vonallal!). A legrangosabb család női temetkezőhelye már az első csoportok elhelyezkedését befolyásolta, ezért azok kissé eltolódtak a központi temetkezések mellől. Ilyen módon alakult ki a „két szárny közti középső ketős csoport” alakzat: az I. 1. – I. 1. a és az I. 2., I. 3. csoportok. Ez az alaphelyzet határozta meg a sírmező további növekedésének lehetséges irányait.

A következő nemzedékek már ennek megfelelően osztották fel a temető mindenkor széleit. A különvált közösségek (újonnan alapított családok?) saját területet kaptak. Az egymáshoz illeszkedő temetkezési helyek (sírkörök) között éppen csak annyi helyet hagytak szabadon, hogy a családi sírcsoportot zavartalanul meg lehessen közelíteni⁴⁹. A második nagyparcella (II. 1. – II. 2. – II. 3. csoportok) az első alá, DNY-i irányba került, a későbbiek során pedig mindkét hosszanti oldalról új temetkezési sávokat nyitottak (III. A–B). A sírmező növekedésének folyamatát a kutatott terület nagysága miatt csak részben követhetjük nyomon: egyrészt új nagyparcellát jelöltek ki az eddigiek fölött a

6. térkép:

Karte 6:

KISKÖRE - HALASTÓ

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.

Étel- és italáldozat

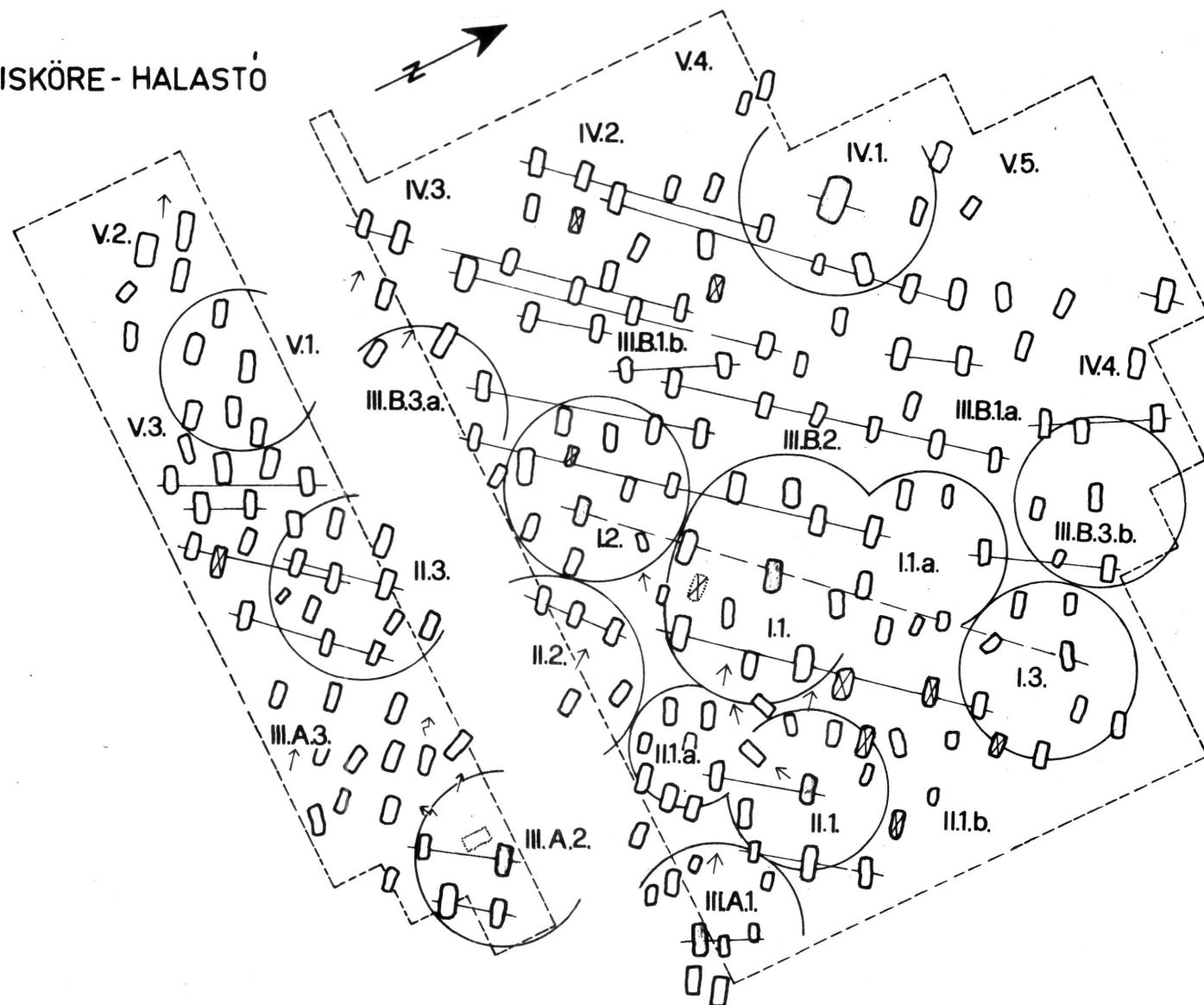
1. üveg ivókürt, 2. talpas üvegpohár, 3. vaspántos fahödör, 4. csont sótartó (?), 5. csontdugó, 6. állatcsont, 7. kerámiaedény, 8. kerámiatöredék.

Speisen- und Getränkebeigaben

1. Trinkhorn aus Glas, 2. Stengelglas, 3. Holzeimer mit Eisenreifen, 4. Salzbehälter (?) aus Knochen, 5. Schlauchansatz aus Knochen, 6. Tierknochen, 7. Tongefäß, 8. Keramikbruchstücke.

0 5 10 15 20 m

7. térkép: Karte 7: KISKÖRE - HALASTÓ

A sírmező belső csoportjai
Die innere Gruppen des Gräberfeldes

0 5 10 15 20 m

korabeli vezető család számára (IV. 1.), másrészt csoportok kerültek a már lezárt temetkezési helyek mellé is (IV. 2., IV. 4.).

A jelképes temetkezések ekkortájt való feltűnéséből⁵⁰ és a már korábban lezárt sírcsoportokhoz való besorolásukból időrendi következtetést lehet levonni. A jelképes temetkezéseket követően ugyanis már nem használhatták hosszú ideig a temetőt. Az így behatárolt időpont utáni sírok csekély számából ítélve, melyek az ásatás során feltárt terület DNy-i, ÉNy-i sarkán kerültek napvilágra, a helybeli avar lakosság arra kényszerült, hogy sorsára hagyja ősei temetkezési helyét.

Leletanyaguk szerint az V. 1–3. és V. 4–5. csoportok az ide temetkező népesség legutolsó nemzedékéhez tartoztak. Ezek a sírhelyek nem a megszokott módon igazodtak az eddigi parcellákhoz, hanem kihasználva a rendelkezésre álló legközelebbi térséget, mintegy körbevették az előző csoportokat. Részben teljes mértékben betöltötték a számukra biztosított területet (V. 1. és V. 3. csoportok zárt egységei), részben már nem kerülhetett erre sor (V. 2., V. 4. és V. 5. nyílt csoportok), a temetkezés ezen a helyen befejeződött (7. térkép).

Az aránylag kis számú korabeli (nem kultikus szándékú) bolygatásról tanúskodó kilenc sír elhelyezkedése is arra enged következtetni, hogy ezeket akkor rabolhatták ki, amikor a területet használó népesség már nem tudta megőrizni közösségi hagyományai szempontjából legfontosabb kultuszhelyének sérthetetlenségét⁵¹. Ez az időszak minden bizonnyal a sírmező felhagyásának idejére esett.

* * *

A temetkezési szokásaikból arra következtethetünk, hogy az itt letelepedett népességre, – mint elemi társadalmi egység – a nagycsalád-forma volt a jellemző. Ez az alakzat fennállásuk alatt mindvégig megfigyelhető, de bizonyos jelenségek arra mutatnak, hogy a nagycsalád keretei az idők folyamán némely vonatkozásban meglazultak.

A legrangosabb csoportok közepére gazdag mellékletű férfiak kerültek: I. 1., I. 2., I. 3., II. 1., (II. 3.), III. A. 2., III. B. 1. a, III. B. 2., IV. 1., V. 1. Sírjaik egyedülállóak (I. 1., II. 1., III. A. 2., III. B. 1. a, IV. 1., V. 1.), vagy kis-korú ill. serdülőkorban meghalt fiúkonaiak találhatók közelükben (I. 2., I. 3.). A sírkörök szélén vannak a család többi férfitagjai: I. 1., I. 2., II. 1., (II. 2.), III. A. 2., III. B. 1. a, III. B. 2., IV. 1., (IV. 3.), V. 1.

Az asszonyok és a (leány-)gyermekiek jogállását mutatja, hogy kezdetben egy részüket elkülönítették a vezető családnál (I. 1. a és II. 1. a); míg a temető-szárnyakon rendszeresen a csoportok szélére helyezik őket – a közösségen belüli helyzetüknek megfelelően. Ugyanakkor nem ritka az a jelenség sem, amikor a

csoport közepén női temetkezés található (ékszermellékleteik szerint megbecsült személyek lehettek), körülöttük a többi asszony és gyerek, kiegészülve egy-egy férfi sírjával: II. 1. a, III. B. 1. b, (III. B. 3. a), III. B. 3. b, V. 2.

A kevésbé rangos családoknál nem különülnek el ennyire szigorúan nem és életkor szerint a családfejek és családtagok: nem feltétlenül egy központi helyen eltemetett személy körül helyezkednek el, hanem egymás mellé kerülnek, mintegy sort alkotva (II. 3., III. A. 1., III. A. 2., III. B. 2.); sőt, a csoportos temetkezésekhez igazodó „magányos” sírokat is találunk (pl. a 60., 61., 144., 151. sír). A közösség fennállásának második felében nemcsak ez a kisparcellás temetkezési rend jelenik meg, ahol nő és férfi azonos sírsorba kerülhet, de a kiscsaládi kapcsolatokra utaló temetkezések is feltűnnek: házaspárok (206–207. és 154–155. sír), ill. szülők leszármazottakkal (férfi és gyermek: 62. a–b, 73. a–b; asszony és gyermek: 67. a–b).

Egy adott időszak vezető családjának nyugvóhelye mindig a temető függőleges (gyakorlatilag ÉNy–DK-i irányú) tengelye⁵² mentén van, ez a hatalomátruházás és örökítés velejárójaként értékelhető. A többi közösség saját vezetőjének rangjától függően kapott helyet a sírmező két oldalán, így hagyományozódott a szárnyakra osztott temetkezési kép. Jellemző, hogy az egyes családokon (csoportokon) belül egyidejűleg rangos és szegényebb személyek is éltek. Az egyöntetűen szegényes mellékletekkel eltemetett családok a temető peremére szorultak⁵³.

A temetkezési hely betelepülésének menete (a tárgyi hagyatékok időrendi besorolása) és az egyes csoportok azon jellemzője alapján, hogy milyen nemű személy(ek) sírja található a csoport közepén, a következő kép bontakozik ki a sírmező feltárt részén:

- a) *szállásfoglaláskor*: egy vezető és (legalább) két kisebb rangú család (középen és szárnyakon levő sírcsoportok)
- b) *további fennállásuk idején*: egy vezető és több alárendelt helyzetű család (temetkezési sávokban csoportos sírhelyek)

A csoportok alkotta sávok nem tekinthetők generációkat csálthatatlanul elválasztó határvonalaknak. Folyamatos temetkezéssről lévén szó⁵⁴, csakis az tételezhető föl, hogy egy-egy körülhatárolt területen legfeljebb három nemzedék (nagyszülő–szülő–gyermek) megszakítás nélküli együvé temetésével (azaz maximum két emberöltő tárgyi emlékeivel) számolhatunk.

A népességszaporulatból következően a rangidős család mind nagyobb számú közösség tagjai fölött rendelkezhetett (v. ö. utóljára a IV. 1. csoport helyzetét), bár ez nem jelentett feltétlenül kiterjedt lélekszámot, hiszen az egész lakosság sem volt nagy létszámú teljes fennállása idején⁵⁵.

Sír-szám	Nem	Életkor	Nagy-szíjvég	Kisszíj-vég(ek)	Övveretek	Lyukvédők	Varkocs-pánt	Fülbe-való	Ruha-dísz?	Füles-gomb	Obulus	Összesen
27.	ffi	Mat.	»2,27	0,30	»0,25–0,32 0,50–0,50*	–	–	–	–	–	»0,05*	»4,19
32.	ffi	Mat.	–	–	5 veret* (≈2,00)	–	–	0,90 0,93	–	–	–	≈3,83*
34.	ffi	Juv.	»0,32	0,18– 0,20	0,2–0,25– 0,37–0,45	«0,77–«0,82 –«0,90	–	0,62 0,63	–	–	–	≈3,67*
41.*	ffi	Ad.	–	–	–	–	0,53– 0,72	0,99– 1,08	–	–	»0,08	»3,40
73.*	ffi	–	–	–	–	–	–	–	»0,49	–	–	»0,49
121.	ffi	–	0,73	–	0,40–0,58	–	0,78– «0,50*	–	–	–	1,13	≈3,38*
30.*	nő	Mat.	–	–	–	–	–	–	–	0,95	–	0,95
131.	nő	Mat.	–	–	(0,42)	–	–	–	–	–	–	0,42*

2. táblázat – A temető aranytárgyainak súlyadatai (grammban kifejezve)

Tabelle 2: Die Gewichtangaben der Goldegegenstände

Jelkulcs a 2. táblázathoz:

- » (») = töredékes lelet, az eredeti tárgy súlya (jóval) meghaladta a feltüntetett értéket.
- « (») = a felhasznált arany mennyisége nem ismert, a megadott érték a nem nemesfém tartozékokkal együtt mért tömegre vonatkozik, a felhasznált arany súlya (jóval) kisebb lehetett.

Sír-szám	Származás- és rangjelző jelvények				A temetkezés	
	obulus	varkocsszorító	veretes öv	fegyver	helye	állapota
27.	arany	–	arany	–	középen	bolygatott
121.	arany	arany	arany	íj, 3 nyílvesző	középen	bolygatatlan
41.	arany	arany	aranyozott br.	íj, 2 nyílcsúcs	peremen	bolygatatlan
94.	–	aranyozott br.	ólom	íj, 3 nyílcsúcs	peremen	bolygatatlan

3. táblázat – Származás- és rangjelző jelvények

Tabelle 3: Die Abstammung und der Rang anzeigendes Fundmaterial

Csoport	Sírszám	Életkor	Fülbevaló	Nyaklánc	Csüngő	Karperec	Mellboglár	Derékszíj
I.1.	30.	Mat.	○ bronz	⊕	díszgomb, arany	–	–	vascsat, lemezes pánt, br.
I.1.a.	131.	Mat.	○ bronz	⊕	–	bronzhuzal	–	vascsat, préselt veret, arany
I.1.a.	52.	–	● aranyozott br.	□	–	–	–	–
II.2.	26.	Ad.	● bronz	⊕	római érem br.	–	–	vascsat
III.A.2.	209.	Ad.	● bronz	□	éremutánsat, ólom	–	–	vascsat
III.A.3.	195.	Juv.	● bronz	–	–	vashuzal	–	–
III.B.1.b.	50.	–	● bronz	⊕	–	lemezes pánt bronz	–	–
III.B.1.b.	47.	Ad.	–	□	övveret(?), br. római érem, br.	–	–	lemezes bronzcsat lemezes veret
III.B.3.b.	152.	–	● bronz	+	–	–	üvegbetétes br.	öntött testű br. csat
IV.1.	147.	–	● bronz	⊕	–	–	üvegbetétes br.	–
IV.2.	68.	–	● bronz	⊕	–	bronzhuzal	üvegbetétes br.	–
IV.4.	156.	–	● bronz	□	–	öntött pánt br.	–	–
IV.4.	154.	Ad.	–	□	–	bronzhuzal	–	–
V.2.	159.	Mat.	● bronz	⊕	–	bronzhuzal	–	öntött testű br. csat
V.2.	160.	Ad.	● aranyozott br.	⊕	–	–	–	–

4. táblázat (jelkulcsát ld. a 4. térképen) –
Jellegetes ékszeregyüttesek női sírokból

Tabelle 4: Charakteristische Schmuckgarnituren in Frauen und
Mädchengrabern

Megjegyzések a 2. táblázat csillaggal (*) megjelölt adataihoz:

1. 27. sír: Az övveretek egyenkénti súlya feltehetőleg 0,5 gr volt. Az aranylap (obulus) jelen formájában mintegy 2/5 része az eredeti tárgynak.
2. 32. sír: A megsemmisült övveretek súlyát megbecsülhetjük, ha összevetjük a 27. sírban és a 34. sírban talált övveretek adataival. Mivel az előbbieknél kisebbek, az utóbbiaknál nagyobb méretűek voltak, így darabonként kb. 0,4 gr-ot alapul véve, mintegy 2,0 gr össztömeggel számolhatunk.
3. 34. sír: A lyukvédőket a vaslemez alátéttel együtt mérték, a felhasznált arany súlya kb. 0,15 gr-ra tehető.
4. 41. sír: Övkészlete aranyozott.
5. 73. sír: A sírleírás szerint a deréköv két kisszíjvége és 6 címer alakú verete aranyozott volt.
6. 121. sír: Az egyik varkocspánt a bronz alátétlap miatt nehezebb, ezért az a mérvadó, amelyiknél csak az aranylemez maradt meg.
7. 30. sír: Az aranytárgy gombként vagy csüngőként egyaránt elképzelhető.
8. 131. sír: Az üvegbetét-díszek és a rajta lévő vasrozsa, ill. bronzpatina erősen megnövelték a veret súlyát.

A TEMETKEZÉSI CSOPORTOK LEÍRÁSA

Mivel az alapközlemény katalógusában tételesen szerepelnek a leletek, csakis azokat a mellékleteket emelem ki, melyek az adott személy szociális helyzetére utalnak. Semmiképpen nem állt szándékomban újra közölni sírleírásokat, ezt kifogástalanul megtette az alapközlemény, de feltétlenül szükségesnek láttam az egyes – általam különállónak vélt – közösségek tagjait röviden úgy bemutatni, hogy a csoportok együttes jellemzésére helyezhessem a hangsúlyt.

1. 1. 1. csoport

A mintegy 15 méteres átmérőjű terület középpontjában rangos férfi temetkezés (27. sír). Felsőteste teljesen szétdőlt. Aranyveretes övét préselt indás nagyszíjvég, gyöngysorkeretes kisszíjvég és négy kerek rozetta alkotja. Bal alsókarjának belső felén félkör alakú átlukasztott aranylemez. Körülötte, mintegy a csoport peremén vlsz. családjának tagjai nyugszanak.

A 32. sír (Mat.) elhunytjának övén 5 db négyzet alakú, geometrikus díszű, préselt aranyveret. Fülében üvegpassztacsüngős aranyfüggők. Kardból és 3 nyílvevesszóből álló fegyverzete szerint irányító szerepe lehetett a hadviselésben. Legnagyobb nyílcsúcsa irányjelző típusú. A 34. sírban eltemetett ifjú (Juv.) életkora és veretes öve alapján a családfő leszármazottja lehet. Figyelemreméltó az az egész avar kori leletanyagot tekintve is viszonylag korai jelenség, melyre eddig még nem történt utalás: az aranylemezéből préselt nagyszíjvég-töredéken nem csupán griff, hanem állatküzdelmi jelenet részlete vehető ki. A balra néző lény lábai alatt az öntött szíjvégekről ismert patás állat feje látható a közlemény rajzán (Taf. 9. 40.) és fényképén (Taf. 31. 12.). Két préselt indás kisszíjvége a családfő nagyszíjvégével rokon, azonos számú rozettája is (4 db) gyöngysorkeretes. Arany fülbevalóinak típusa a katonai szempontból rangidős családtag (32. sír) ékszerével azonos.

A sírkőr szemközti oldalán két kevésbé előkelő harcos fekszik. A 24. sírban (Mat.) eltemetett övén bronzlemez szíjvég, fegyverzete szablya, íj és 2 nyílvevessző. Mat. korú társának (21. sír) bronzlemez nagyszíjvége azonos típusú lehetett. Egyetlen nyílvevesszőt kapott, bronz fülbevalópárt viselt.

A csoporthoz tartozó három asszony közül csak a családfő jobb oldalára helyezett 30. sír (Mat.) leletanyaga tűnik előkelőnek: arany fülesgomb (csüngő) mutat rangos voltára. Fülbevalói bronzhuzalból készültek, nyakláncát színes üveggyöngyök alkották. Jobb kezének belső oldalán bronzlemez kisszíjvégpántot találtak. A 20. sír (Mat.) asszonyának sárga kásagyöngyökből és egy csurgatott díszű gyöngyszemből álló nyakláncát egyszerű bronz karikafüggő egészítette ki. A 44. sír (Ad.) női halottját ékszerek nélkül temették el.

A csoport területére a későbbiek során néhány olyan sír került, melyek tájolás és leletanyag szerint is eltérő jellegűek. A 22. sírban fekvő (Inf. II. korú) kislány sötét dinnyemaggyöngyökből álló nyakláncot hordott. A 78.

sír bolygatott, tájolása az előzővel egyező. Ránk maradt melléklete egy vaskés. Bár kissé a csoporton kívül helyezkedik el a 25. sír (Inf. I.), de tájolás szerint ide sorolható. Csatjai veret nélküli derékszíjra utalnak. A temetkezési helyen belül van a 28. jelképes sír.

2. 1. 1. a. csoport

Az előző csoporttal szoros közelségben található. Míg ott a férfiak voltak létszámfölényben, itt csakis nők és gyermekek fekszenek, feltehetően ugyanazon család tagjai. A kör átmérője jóval kisebb, a terület közepe üresen maradt. A csoportba 3 asszony és 5 gyermek tartozik, ezek többsége is kislány.

A 131. sír (Mat.) asszonyának ékszerkészletét zöld és színtelen üveggyöngyök, bronz fülbevalókarikák, bronz karperec és egy fehér üveglapbetétes, préselt aranylemez díszítmény képezi. A veret sarkain levő lyukak egyikében apró vasszőg. Az 52. sír (felnőtt nő) ékszerei kerek karikájú, üveggyöngycsüngős aranyozott fülbevalópár, borostyánszemből és fekete-fehér üveggyöngyökből álló nyaklánc voltak. A harmadik felnőttnek (122. sír) bronz fülbevalóin kívül vegyes összetételű gyöngysora volt, melyet kék és zöld üveg- és piros karneolszemekből állítottak össze, köztük egy római emberarc-ábrázolásos gyöngyszemmel.

A gyermekek leletanyaga zömében szintén fülbevaló-gyöngysor ékszerkészletből tevődött össze. A 155. sírban (Inf. I.) sárga kása- és színtelen üveggyöngyök, a 129. sírban bronz függőpár volt (az egyiket tekercselt huzal). Hasonló típusú, de üveggyöngycsüngős változatot hordott a 77. sír (Inf. II.) kislánya, nyakláncán kékeszöld dinnyemaggyöngyökkel. A 74. sírban csupán a csontváz nyomait figyelhették meg, a 76. sír (Inf. II.) tájolása némileg eltérő, az ovális fülkarikák és az átfúrt ostor- vagy korbácsvég is a temetkezés késői keltezése mellett szól, kékeszöld gyöngyei voltak ezeken kívül.

3. 1. 2. csoport

A terület közepén három veretes övű személy: egy fegyveres felnőtt két fiatal fiúval. A családfő (37. sír, Sen.) rangjelző övén szalagfonatos nagy- és kisszíjvég, ill. kék üvegbetétes, négyzet alakú bronzlemez veretek. Fegyverzete íj és 2 nyílvevessző. A 36. sírban a leírás szerint férfi, a sírrajz és a 120 cm-es csontváz-hossz szerint inkább gyermek feküdt: v. ö. Garam (1979) 15., Abb. 4. Bronzlemez nagyszíjvégét és 2 kerek veretét csak nyomokban sikerült megfigyelni. Üveggyöngycsüngős kerek fülbevalópárja aranyozott. A 40. sírban levő gyermeknek aranyozott (öntött?) bronz övveretei voltak. A csoport szélén található a 41. sír, melynek tájolása az előző temetkezéssel azonos. A harcos díszöve szintén aranyozott, öntött bronzveretes, griffes-indás állatküzdelmi jelenetes nagyszíjvéggel zárul, 3 indás kisszíjvég, 6 téglalap alakú indás veret és (leírásával ellentétben nem indás: v. ö. Garam (1979) 17., hanem) fekvő állatalakkal díszített bűjtató alkotja. Kiemelkedő rangját mutatják arany fülbevalói

és indás, aranylemezből préselt varkocsszorítói. Fejétől jobbra vékony aranylemez, halotti obulus került elő. Fegyverzete íj és 2 nyílvevő. A sírkörön kívül található a 38. *sír*, de tájolása ide sorolja. Az ifjú (Juv.) nem rendelkezett veretes övvel.

Az asszonyok a csoport peremén helyezkednek el, leletanyagukban nincs nemesfémű készült tárgy. Főleg karneolgyöngyből áll nyakláncuk (33. *sír*, Mat.; 49. *sír*, Ad.), bronzkarika függői csak az utóbbinak voltak. A 13. *sír* (Mat.) ékszer nélküli volt. A fiatal lányok ékszermellékletei hasonlóan egyszerűek (42. *sír*, Juv.; 35. *sír*, Inf. II.; 31. *sír*, Inf. II.; 29. *sír*, Inf. II.); a két utolsó tájolása eltér a többitől, az utóbbi temetkezés a körön kívülre került. Kék és fekete dinnyemaggyöngyeit sárga pasztaszemekkel fűzték láncra. A csoport belső részére az üres 39. *sír* került, és ide sorolható egy melléklet nélküli gyermektemetkezés is (11. *sír*, Inf. I.).

4. I. 3. csoport

A középső család balszárnyát képezi. Középen a fegyveres családfő, közelében fiúgyermek, a széleken asszonyok, egy kislány, ill. jelképes temetkezés (118. üres *sír*) található.

A felnőtt férfi (121. *sír*) övén préselt arany veretek: szalagfonatos, gyöngysorkeretes nagyszíjvég, 3 négyzetes, átlókkal osztott, poncolt veret. Íj és 3 nyílvevő mutatja katonai rangját. Méltóságáról préselt aranylemez varkocspántjai tanúskodnak, szájához aranylap obulust helyeztek. A közelében eltemetett gyermek (119. *sír*) vascsatja veret nélküli derékszíjhoz tartozott. Íját és egyetlen nyílvevőjét feltehetően származása jogán kapta.

Az asszonyok szerény kivitelű ékszereket hordtak (117., 120. és 126. *sír*), vlsz. közéjük sorolható két meghatározhatatlan nemű személy (130. és 116. *sír*); az utóbbi eltérő tájolással. Az egyetlen kislánynak (125. *sír*) fülkarikája és vegyes összetételű nyaklánc volt.

5. II. 1. csoport

Középen a fegyveres családfő, míg rangjának örökösét a csoport szélére temették. A 109. *sír*-ban (felnőtt férfi) bronzlemez kissíjvéget és 4 lemezes veretet találtak, az egyik töredéken geometrikus véset látható. Fegyvereit (kard, íj, 1 nyílvevő) bal oldalára helyezték. Jobb fülében gyöngycsüngős fülbevalót hordott. Rokonának (?) ólomból öntött, négyzetes, sakktáblamintás övveretei (94. *sír*, Mat.) némileg emlékeztetnek a családfő övveretének díszítésére; míg hajában olyan aranyozott varkocspántot viselt, melyhez hasonló az I. 3. csoport vezetője (121. *sír*) birtokolt aranyból (és akinek préselt arany övveretein éppen a sakktábla-motívum előzménye található!). Íjához 3 nyílvevő járt, tegevasalása is megmaradt.

A csoport szélén levő asszony temetkezése (112. *sír*) ékszer nélküli. A tájolásuk alapján ide sorolható

gyermeksírok közül csak egyben volt sárga kásagyöngyökből álló nyaklánc (100. *sír*), a többiekben (80. *sír*, Inf. I.; 81. *sír*, Inf. I.; 101. *sír*, Inf. I.) nem volt ékszer. A csoporthoz tartozik egy jelképes temetkezés is (95. üres *sír*).

6. II. 1. a. csoport

Feltehetőleg az előző közösség (II. 1. csoport) nőtagjainak temetkezési helye. Elhelyezkedésük az I. 1.–I. 1. a. csoportok közötti kapcsolatot példázza, azzal a különbséggel, hogy a nemek közötti területi beosztás felcserélődött.

A középpontban fekvő asszony (85. *sír*, Mat.) színes üvegyöngy-nyakláncra nem áruklodik különösebb megbecsülésről. A szélén levő női temetkezések egyikeben (84. *sír*, Ad.) díszített csontfésűt találtak bronz fülbevaló-karikával és üvegyöngysorral; a másik asszonyt (90. *sír*, Mat.) és a gyermekeket (9. *sír*, Inf. II.; 83. *sír*, Inf. I.; 88. *sír*; 91. *sír*) ékszer nélkül temették el.

A csoport másik jellegzetessége, hogy a sírkör peremére férfitemetkezés is került (8. *sír*, Ad.). Koponyáját rituális bolygatással a mellkasára helyezték, nyomokban észlelt bronzlemez övkészlete (a sírrajz szerint) három négyzet alakú veretből állt.

A II. 1. és a II. 1. a. csoportok környezetében részben más tájolású, részben a területükön kívül eső temetkezéseket is foltáltak. Leletanyagukat tekintve ezek semmiben nem különböznek az eddigi szegényes mellékletű síroktól. Eltérő irányításúak: 10. *sír* (Ad. korú férfi), 82. *sír* (Inf. I.), 87. *sír* (kislány), 92. *sír* (felnőtt nő). Sírkörön kívüliek: 19. *sír* (Inf. I.), 79. *sír* (gyermek) és 98. *sír* (felnőtt nő), 96. *sír* (gyermek).

7. II. 1. b. csoport

A három temetkezés besorolása feltételeesen kezelendő. A felnőtt (113. *sír*) melléklete egyetlen vaskés, a kislányt (103. *sír*) orsógommbal látták el, közöttük egy üresen maradt gödör (107. *sír*) található.

8. II. 2. csoport

E temetkezési hely nagyobbik része a halastó-telepítési munkálatok kezdetén megsemmisült, a rekonstruált terület méretei átlagosak.

Középen két személy sírjára bukkantak. A 6. *sír*-ban levő férfi (Ad.) derekán négyzetes veretű öv maradványai kettős lemezből álló szíjvéggel. A közelében észlelt, teljesen bolygatott temetkezésből (12. *sír*) nem került elő leletanyag.

A csoport szélén három férfi és egy asszony sírját tárták föl. A 14. *sír*-ban (Mat.) négyzetes, díszítetlen bronzlemezveretek mutatják a harcos méltóságát. Íja mellett legalább 4 nyílcsúcs volt – ez a legmagasabb ismert nyílvevőszám a lelőhelyen. A legnagyobbik közülük áttört szárnyú, irányjelző (fütyülő) típus.

A 15. sírban fekvő felnőtt férfi lemezes övének csak a maradványait észlelhették (a sírleírásban nem szerepelt, csak az elemzés során történt rá utalás: *Garam* (1979) 57., Abb. 17.). A 7. sír (Ad.) lelete egy derékszíjra utaló vascsat. Az asszony (26. sír Ad.) üvegcsüngős bronz fülbevalópárt és színes gyöngysort viselt egy átlukasztott római éremmel.

Időben egykorú, de területileg távolabb, DNY-i irányban helyezkedik el három, egy csoportba(?) tartozó személy: az 5. sírban lemezveretes felnőtt férfi kétlapú kisszíjvéggel és négyzetes övverettel; a 193. sírban (Ad. korú férfi) levő 2 vascsat veret nélküli derékszíját foghatott össze, koponyáján áltrepanáció; míg a 201. sírban kis mélységben fekvő felnőtt nő lábszárait combjaihoz kötötték talán babonás okokból, melléklet nélküli. A később betelepített sírokhoz képest eltérő tájolással rendelkező temetkezések valamely oknál fogva ezen a területen abbamaradhattak.

9. II. 3. csoport

A használatba vett térség nagysága hasonló az eddigiekhez, ezen a területen azonban már soros temetkezési rend gyakorlata figyelhető meg.

A középső részen fekvő fiúgyermek (188. sír, Inf. II.) övét préselt kerek bronzlemezveretek díszítették, bal fülében sima bronzkarika volt. A többi gyermek mellett nem találtak leletanyagot (3. sír, Inf. I.; 4. sír, Inf. I.; 183. sír, Inf. I.), bár a 186. sír (Inf. II.) száma alatt főleg dinnyemag alakú gyöngysor látható a képtáblán: *Garam* (1979) Taf. 27. 17.

Az asszonyok egyszerű fülbevalót, ill. nyakláncot viseltek (178. sír, felnőtt; 187. sír, Ad.), vagy csak munkaeszközzel temették el őket (185. sír, Ad.; 181. sír). Két felnőtt személy (179. és 189. sír) csak vaskéssel rendelkezett.

10. III. A. 1. csoport

A temetkezés eddigi szakaszáig kettő nagyparcella alakult ki. Ettől kezdve a sírmező mindkét hosszanti oldalát használatba vették, ezért a csoportok leírását „A” és „B” jelöléssel hozom.

A szóbanforgó sírcsoport laza felépítésű, területe átlagos nagyságú. A szegényes temetkezéseket két veretes övű személy fogja közre.

A 111. sírban fekvő felnőtt férfi övére kétrészes öntött indás nagyszíjvég, kisszíjvégek és téglalap alakú csüngős veretek voltak szerelve. A másik férfi (108. sír, Mat.) övét lemezes testű csat zárta, melyhez öntött propellerveret járult. Két további felnőttön kívül (110. sír vaskéssel, 114. sír melléklet nélkül) hat gyermeket temettek ide leletanyag nélkül (104. sír, Inf. I.; 105. sír, Inf. II.; 106. sír) ill. kislányokra utaló tárgyakkal (93., 99. és 102. sír). A tájolása alapján ide vonható kissé távolabb temetett asszony (86. sír, Mat.) ékszerei fekete üvegcsüngős, ovális karikájú fülbevalók voltak.

11. III. A. 2. csoport

A temetkezési rend soros jellegű. A csoport a jelenkori bolygatás miatt rekonstrukciónak tekintendő.

A közösség vezetőjének övét (210. sír, Ad.) csipkézett szélű bronzlemezveretek díszítették, bordázott nagyszíjvég-pánt és huzalból tekert propellerveret tartozott az együtteshez. Íját baloldalára fektették. Vashegyű nyílvevesszőnek nem maradt nyoma. Jobb fülében bronz függőt viselt. A 207. sírban (felnőtt férfi?) medencetájon veretnyomokat figyeltek meg, egyik csatja ehhez a derékszíjhoz tartozott. Vele együtt fekvő felesége (206. sír) ékszer nélküli volt. A családfővel azonos sorban levő 209. sírba (Ad. korú) felékszerezett asszonyt temettek: üveggyöngyös fülbevalóin kívül a bal alkarjánál összetett és fehér-barna üveggyöngyök voltak. Nyakában kerek, átfúrt ólomlemez amulettet (éremutánszat?) hordott. A házaspár melletti női temetkezésnél (211. sír) nem találtak ékszert. A sírkőrön kívüli kislány (205. sír, Inf. I.) nyakláncát fekete dinnyemag- és barna, kerek üveggyöngyök alkották. A 200. sírban eltemetett gyermeknél (Inf. I.) csak tojástöredéket tudtak megfigyelni.

12. III. A. 3. csoport

Egyetlen személy sem rendelkezett olyan melléklettel, amely kiemelné az egységesen szegényes leletanyagú közösség többi tagja közül.

A 199. sírban (Ad. korú férfi?) hurkos-kampós záródású bronz fülbevalópár és veret nélküli övre utaló 2 vascsat volt. A 203. sír (35–45 éves férfi) bronzlemez csatlelete szintén ilyen derékszíjhoz tartozhatott. A 208. sírban (Ad. korú férfi?) egyetlen vascsat volt. További két felnőtt temetkezésénél sem találtak övvereteket (191. sír, Ad., 196. sír).

A 195. sírban nyugvó fiatal lány (Juv.) bal kezén vaskarperecet viselt, fülében zöld üveggyöngycsüngős függők. Melléklet nélküli volt a 194. sírban eltemetett lány (Juv.) A csoportszéli asszony (190. sír, Ad.) fekete üvegcsüngős függői kampós végűek, nyaklánc színes üveggyöngyökből állt. Egy 11–12 éves kislányt (202. sír, Inf. II.) hajkarikával és vegyes gyöngysorral ékszereztek föl; míg melléklet nélküli volt a 197. sírban (Inf. II.) jobboldalára fektetett gyermek, ill. edénylelettel volt a 192. sír (Inf. II.) halottja. A csoport peremén az itt szokásos tájolásra merőlegesen ásták a 198. sírt (Inf. II.), melyben baloldalára fektették a szintén melléklet nélküli 12–13 éves gyermeket.

13. III. B. 1. a. csoport

(A következőkben leírandó családok egyidejűleg használhatták az első nagyparcellától ÉNy-ra eső területet, ezért jellemzésüknél „a” és „b” jelölést alkalmazok.)

A csoport közepén fekvő családfőtől jobbra férfiakat, balra nőket temettek. A közösség idős vezetője (137. sír, Mat.) csak szerény rangot mutató veretes övvel

bírt: mindössze két indás, öntött bronz kisszíjvég töredéke került elő (a sírleírásban egyről történt említés: **Garam** (1979) 27. és Taf. 22. 2–3.).

A körülötte temetkező férfiak már rangosabbak. 136. *sír* (felnőtt): öntött tokos nagyszíjvégén két állatalak és indamotívum, kisszíjvége töredékes, 8 karikacsüngős lemezveret és egymásra néző állatfejdíszes propellerveret volt még a lemezes csattal záródó derékszíjon. 142. *sír* (felnőtt): öntött, indás övkészletét kéttagú, felmagasodó fülű nagyszíjvég, 2 kisszíjvég, pajzs alakú csüngős veretek, pitykék, áttört lyukvédő, sima propellerveret és laposindás bronzcsat alkotja. 139. *sír* (Ad.): derékszíját öntött bronzveretekkel szerelték föl; tokos, áttört nagyszíjvég, 2 ezüstözött kisszíjvég (hasonlóan ezüstözött felületűnek vélt öntött griffes-indás szíjvégekről kimutatták, hogy bevonatuk ón, esetleg ón-ólom ötvözet: **Költő L. – Kiss V. M.**: Röntgenemissziós analízis későavar kori bronztárgyakon. *Iparrégészeti kutatások Magyarországon, Sopron 1981*, 165–179.), pajzs alakú csüngős veretek, lemezes bűjtató és csuklós szerkezetű csat a meglevő készlet.

Az asszonyok létszáma a férfiakéval egyenlő. 141. *sír* (Ad.): karneol- és üveggyöngysor, fejnél bronzkarika. 135. *sír* (felnőtt): fekete üveggyöngycsüngős fülbevaló és színes üveg szemekből fűzött lánc, bal kéznél lemezes bronzveret töredéke. 133. *sír* (felnőtt): többszörös gyöngycsüngős fülbevalópár és kék dinnyemaggyöngyök (a sír-betöltésben talált bronzhenger a vaskés markolata lehetett). A feldúlt 150. *sírből* (felnőtt) csak egy zöld üveggyöngy került elő. A 132. *sír* (leánygyermek) leletanyaga: üvegcsüngős fülbevaló-pár és kékeszöld dinnyemaggyöngyök.

14. III. B. 1. b. csoport

A közösség módosabb női tagjai kerültek középre, körben zömmel asszonyok és leánygyermekek feküdtek. Két rangos férfi sírja és egy jelképes temetkezés (56. *sír*) tartozott hozzájuk.

Az 50. *sír* (felnőtt nő) rangjelző leletegyüttese: zöld hasábcsőcsüngős fülbevalópár, vegyes – kék-zöld dinnyemagszemek, hengeres és kerek üveg-, ill. üvegpasztagyöngyök alkotta – nyaklánc és hurkos-kampós záródású bronzlemez karperecpár. 55. *sír* (Mat.): ovális fülbevalók és főleg dinnyemaggyöngyökből álló nyaklánc. 67. a–b. *sír*: a felnőtt nő mellett vaskés, Inf. I. korú kislánya nyakában vegyes összetételű gyöngysor. 59. *sír* (leánygyermek): ovális bronz függő és hasáb, kerek, ill. dinnyemag alakú gyöngyökből fűzött lánc. 43. *sír* (Inf. II.): bal fülében kisméretű bronzkarika, övén lógó készsége tartójára egy átfúrt csont tarsolyzár utal.

A 47. *sírban* eltemetett 35–45 éves asszony [antropológiai meghatározását ld. **Lengyel** (1973)] régészeti leletanyaga kiemelkedik az egész helybeli közösség rangjelző tárgyai közül: **Garam** (1973). Borostyán-, karneol- és színes üveggyöngy-nyakláncán római érem, Diocletianus i. sz. III–IV. századi kisbronz csüngött. Az előkelő nő derékszíján lemezes testű bronzcsat és díszítetlen, négyzet alakú övveret volt. Használati eszközeit keze ügyébe helyezték: sötétkék

üveg orsógombja és 2 vasára volt. Temetési szertartása során üveg ivókürtöt, talpas üveg poharat és vaspántos favödröt tettek mellé. A temetés időpontjának pontosabb behatárolását elősegíti az, hogy az elhunyt feje alatt öntött bronzdíszítmények maradványait fedezték föl, melyeket szintén gyöngysorára fűzve hordhatott. E tárgyak készítményi technikája és mintakincse már nem a temetőt használó népesség első nemzedékének a sajátja! Egy domború és egy áttört mintájú, lapos öntött veret (talán liliosos szíjvég belsejének töredéke?) lehetett, díszítésük emlékeztet pl. a közeli 54. *sír* nagyszíjvégének mintázatára. A szerző megállapítását, hogy „a sír leleteinek földbe kerülése a 670-es éveknel *korábban* (kiemelés tőlem – Sz. J.) nem tehető”, v. ö. **Garam** (1973) 287., ilyen módon kiegészíthetjük azzal, hogy csoportbeli helyzete alapján egykori tulajdonosa a kiskörei népesség fennállásának legalább a középtáján élhetett. Az üvegedényes temetkezés viszonylag késői keltezése mellett szól még az is, hogy környezetüktől eltérően (!) tájolása azonos a 46. *sírban* fekvő kislány (Inf. II.) irányával, akinek ovális, fekete üvegcsüngős fülbevalójához kisméretű bronzkarika, ill. nagyszemű dinnyemag- és kékeszöld, kerek üveggyöngyökből álló lánc tartozott.

A csoport férfitagjai közül a kevésbé rangos személy (58. *sír*, felnőtt) temetkezésénél egy öntött, indás propellerveret került elő. A nála előkelőbb férfi (54. *sír*) a leírás szerint bal fülében aranyozott függőt viselt (a képtáblán viszont 2 fülbevaló töredékei: **Garam** (1979) Taf. 13. 14–15.), öntött indás övkészlete is aranyozott, áttört díszítésű. Nagy- és kisszíjvégén, ill. karcolt vonalas propellerveretén kívül téglalap alakú csüngős veretei voltak. Egy lemezes nagyszíjvég bronz oldalpántjai voltak még a leletegyüttesben.

15. III. B. 2. csoport

Bár a használatba vett térség nagysága megfelel az eddig átlagos területegységnek, az ebbe a csoportba sorolt személyek sírjai soros jellegű temetkezéseikkel mintha a mellettük levő csoportokhoz igazodnának.

A 134. *sír* (felnőtt férfi) elhunytja jobb fülében fekete üveggyöngycsőcsüngős függőt viselt. Övkészlete indás öntött nagyszíjvégből, aranyozott bronzlemez kisszíjvégből, vas propellerből és háromszögekkel áttört, téglalap alakú lemezveretekből állt (a hasonló típusú övveretek elterjedésére ld. **J. Szentpéteri**: Analyse eines awarenesszeitlichen Gürtelbeschlagtyps (Recheckige Beschläge mit durchbrochenen Doppeldreieckmustern), Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–10. Jahrhundert, *Nitra 1984*, 239–254.). Fegyvermellélete széles csontlemez merevítő íj volt.

Az 53. *sír* (felnőtt férfi) kifosztott temetkezéséből öntött indás ólomveretek kerültek elő: laposindás nagyszíjvég, tokos kisszíjvég, bronzlemez bűjtató és sima bronzpánt. A velük azonos sorban fekvő asszony (45. *sír*, Mat.) szerény ékszermellélete egy bronz fülbevalókarika.

A 138. *sírban* nyugvó felnőtt férfi öntött bronzveretes derékszíján állat- és növényi ábrázolások váltakoznak.

A nagyszíjvég előlapján állatküzdelmi jelenet, a token kisebb állatalak, hátoldalán indamotívum, a felső mezőben növényi ornamentika. A két tokos kisszíjvég indás lehetett, a mellékszíjon apró pitykék voltak. Téglalap alakú csüngős veretein balra néző griffek, a lemezes bűjtató és az öntött propellerveret ismét indás. A 72. sír bolygatott temetkezés. A felnőtt férfi övkészletének 3 darabja maradt meg: kettős lemezű indás kisszíjvég és liliodíszes gyöngysor-keretes pajzs alakú veret. A közelben fekvő asszonynak (48. sír, Mat.) nem volt melléklete.

16. III. B. 3. a. csoport

A temetkezőhely jelentős részét munkagépek semmisítették meg. A csoporthoz két felnőtt nő, egy serdülő gyermek, bizonytalan nem-meghatározású felnőtt és egy férfi tartozott.

2. sír (Ad.): az asszony nyakláncán kék, szürke és fehér üveg-, ill. karneolgyöngyök. 51. sír (felnőtt nő): zöld hasábcsőngős fülbevalópár és sötétkék-barna dinnyemaggyöngyök voltak az ékszerei. 17. sír (Inf. II.): veretmentes övre mutat vaskése és vas függesztőkarikája. 16. sír (felnőtt): a temetkezés megsemmisült, mellékletet nem észleltek. 23. sír (felnőtt férfi): öntött indás bronzveretes derékövén nagyszíjvég, 2 kisszíjvég, hármassával felvert csüngős díszek, lyukvédők, sima propellerveret és spirálmintás bronzcsat. A harcos jobb oldalán 45 cm-es rövidkard (Scramasax) feküdt.

17. III. B. 3. b. csoport

Három felnőtt nő, egy férfi és egy leánygyermek a közösség tagja. A terület É-i részén nem került elő temetkezés.

A csoport közepén fekvő asszony (127. sír, Ad.) ovális, csüngős fülbevalópárja és dinnyemaggyöngyös nyaklánc megsemmisült. A szélén elhelyezkedők közül a legrangosabb nő (152. sír) zöld üvegcsüngős, ovális fülbevalókat viselt, felsőruháját geometrikus díszű bronzcsatos öv és szintelen üvegbetétes mellboglár fogta össze. Derékánál egy csomóban sötétkék dinnyemaggyöngyök. A 128. sír (Ad.) asszonya csüngős kerek függőket és karneol-, üveg-, ill. üvegpassztagyöngy összetételű láncot hordott. A 124. sírban fekvő kislánynak bronz karikaékszerei és kék-zöld dinnyemag alakú, ill. kerek üveggyöngyei voltak.

A család egyetlen ide temetett férfitagjának (123. sír, Mat.) mellkasán és medencéjén bronz- és ólomnyomokat figyeltek meg. Deréksíját bronzlemez testű vascsat fogta össze. Fegyverzetéhez íj, egy szakállas típusú nyíl és 26 cm hosszú tű tartozott.

18. IV. 1. csoport

Három férfi, egy asszony és egy gyermek temetkezőhelye. Az ÉNy-i perem üresen maradt.

A középben elhelyezkedő férfit (146. sír Mat.) a koponyájánál és lábfejnél megbolygatták. Bronz fülbevalója volt. Övét főleg indás öntött veretek díszítették, csupán nagyszíjvégének felmagasodó fülei ábrázolnak szembeforduló állatfejeket. A 145. sírban eltemetett férfinak (Mat.) hosszú törén kívül csak vascsatja volt. A 143. sír (Mat. korú férfi) tájolása eltér a csoport többi tagjától, leletanyaga is későbbi: áttört, öntött nagyszíjvége liliodíszes, két kisszíjvége is hasonló lehetett. Hármass csoportosítású csüngős, poncolt vereteihez sima öntött propeller járult.

Az egyetlen csoportbeli asszonyt (147. sír) mellboglárral összekapcsolt ruházat illette meg, ovális, üveggyöngyűcsüngős függőt és vegyes gyöngysort viselt. A 140. sírban fekvő gyermeknek csupán egy pár rossz-ezüst karikaékszere volt.

A csoport mindkét oldalán hasonló tájolású, leletanyaguk szerint egyidős, sírsort alkotó temetkezéseket figyelhetünk meg. 61. sír (Mat. korú nő): ovális karikájú üveggyöngyűcsüngős fülbevalópárja volt. 144. sír (Mat. korú asszony): hasonló típusú fülbevalóihoz dinnyemag alakú gyöngyszem járult [amely csak a képtáblán látható: Garam (1979) 29. és Taf. 23. 44.]. 151. sír (felnőtt nő): ovális zöld üvegcsüngős fülbevalókat hordott, derekánál fekete dinnyemaggyöngyszemeket találtak. A 60. sír melléklet nélküli gyermektemetkezés.

19. IV. 2. csoport

Soros temetkezési rend, a sírok a szomszédos csoportokhoz igazodnak. A nemek közötti arány egyenlőnek mondható (négy férfi, három nő, egy bizonytalan nem-meghatározású felnőtt), az egyedüli gyermek felnőtt hozzátartozójával volt közös sírban. Egy jelképes temetkezés is található környezetükben (65. üres sír).

57. sír (felnőtt férfi): kétrészes öntött nagyszíjvégén és három felmagasodó fülű kisszíjvégén (ezek hiányoznak a sírleírásból: Garam (1979) 19. és Taf. 13. 34–36.) növényi ábrázolás, sima lemezes karikacsüngős veretek, lemezes csat és bűjtató tartozott hozzájuk. 62. a–b. sír (Ad. korú férfi és gyermek, Inf. II.): a kettős temetkezés erősen feldúlt, a leletek a férfi mellől származnak (bronz karikaékszer, öntött bronz propellerveret, csuklós bronzcsat). 66. sír (felnőtt férfi): lilimos díszű áttört vereteit a magas talajvíz miatt csak részben sikerült megmenteni. 63. sír (Mat.): melléklet nélküli férfi.

75. sír (felnőtt nő): bolygatott temetkezés, bronz fülbevaló töredéke és karneol-, kalcedon-, ill. üveggyöngyök kerültek elő. 64. sír (Mat. korú asszony): ovális fülbevalópárt viselt, derekánál kerek zöld és dinnyemag formájú fekete üveggyöngyöket találtak. 68. sír (felnőtt nő): feltáráskor bolygatott; ovális, zöld hasábcsőngős függő, vegyes gyöngysor, rombusz metszetű bronz karperec és egy üvegbetétes mellboglár töredéke alkotja a rangjelző leleteket. 69. sír (felnőtt): mellkasán kisméretű bronzlemez (formája nem ismert), derekánál egyetlen dinnyemaggyöngyszem.

20. IV. 3. csoport

A sírcsoport nagyobbik része már a leletmentés kezdete előtt elpusztult. A temetkezések két sort alkotnak.

73. a–b. *sír*: a felnőttnél koponyabolygatás nyomait észlelték a feltárás során, medencéjén 2 keskeny aranylemez-szalagtörédeket találtak, ezek rendelkezése nem tisztázódott; öntött bronz övkészlete a leírás szerint részben aranyozott (a 2 indás kisszíjvég és a 6 címer alakú, liliomdíszes veret – bár a restaurálás után ez már nem látható), részben aranyozás nélküli (a nagyszíjvég és a kétszer 5 pajzs alakú mellékszíjveret); a gyermek (Inf. I.) mellett nem volt leletanyag. 158. *sír* (Mat.): a férfi bal vállánál vaskés került elő. 1. *sír* (felnőtt férfi): medencéjén vaskarika volt. 18. *sír* (felnőtt): a bolygatott földben vaskarika, vaskés és egy négyszögletes vastubus, belsejében rozsdától átítatott famaradvány.

21. IV. 4. csoport

A temetkezési hely közvetlenül az ásatási terület É-i peremén van, feltártsága bizonytalan.

A 153. *sír* férfi halottja (Mat.) öntött veretes övet viselt, melynek maradványai: kétrészes indás nagyszíjvég, 3 hasonló kisszíjvég, hármásával felerősített címer alakú (részben csüngős?) veretek, granulációdíszes övforgó.

156. *sír* (felnőtt nő): ovális fülbevalópárja zöld üveggyöngycsüngős, nyaklánc kék-zöld üveg-, ill. vörös karneolszemekből fűzött, indás; csavaros zárszerkezetű pántkarperecei voltak.

154–155. *sír* (Ad. korú nő és férfi): az asszony üveg- és karneolgyöngysort, ill. bronz huzalkarperecet viselt [ez utóbbi a sírleírásban nem szerepelt: Garam (1979) 31. és Taf. 24. 28.]; a férfinak vaskés és vascsat melléklete volt.

22. V. 1. csoport

A terület É-i része a halastó munkálatai során elpusztult.

A központi temetkezés (167. *sír*, felnőtt férfi) bolygatott volt. Áttört liliomdíszes, öntött bronz övkészletéből csupán a szíjvégek töredékei maradtak meg. 165. *sír* (felnőtt férfi): öntött bronzveretes övén növénymintás szíjvégek, hármásával elhelyezett karikacsüngős sima lemezveretek, bújtató és lemezes csat. 170. *sír* (felnőtt férfi): vascsat és vaskés melléklettel.

Az asszonyok mellett két szem dinnyemaggyöngyöt (164. *sír*, Mat., bolygatott) és vaskést (163. *sír*, Mat.) találtak. A gyermek mellől (166. *sír*) nem került elő leletanyag.

23. V. 2. csoport

A terület DNy-i része feltáratlan. Főleg nők és gyermekek temetkezési helye, egyetlen férfissírral.

159. *sír* (Mat. korú nő): többcsüngős, ovális fülbevalót, vörösbarna karneol- és fekete dinnyemaggyöngyös nyakláncot, bronz huzalkarpereceket, ill. lemezes bronzcsattal záródó övet viselt. 160. *sír* (Ad. korú nő): aranyozott függőpárja és színes gyöngysora volt, melyre csak egyetlen sötétebb dinnyemaggyöngy került a vörös karneol és kékes-zöld üveg szemek közé. A 161. *sír*ban fekvő kislánynak nem volt ékszere. 162. *sír* (gyermek): derekánál négyszögletes áttörésű bronzlemez veret töredéke, 2 csatja derékszíjra mutat. A melléklet nélküli sírok felnőtt férfi (157. *sír*, Mat.) és asszony (204. *sír*, Ad.) temetkezései.

24. V. 3. csoport

Ez a közösség tájolás és nemek szerint is kisebb egységekre bomlik, s mintha a két szomszédos csoporthoz igazodnának soraikkal. Egy üres sírgödör is található közöttük (182. *sír*).

A férfiak (174., 168., 173., ill. 176. és 184. *sír*) leletanyaga veret nélküli derékszíj viselésére utal. Az asszonyok (169., 177., 172. és 175. *sír*), ill. az egyetlen kislány (171. *sír*) ékszerkészlete egyszerűnek mondható; az utóbbinál említésre méltók a csurgatásos díszű gyöngyszemek.

25. V. 4. csoport

Felhagyott családi temetkezőhely. Idős férfi és kisgyermek sírja.

70. *sír* (Mat. korú férfi): félhold motívumos öntött bronzveretes derékövvel rendelkezett. Két lemezből álló nagyszíjvégén poncolt háttérű rozetták, hasonló kisszíjvégek, hármass csoportosítású csüngős veretek és poncolt pitykék egészítették ki az együttest. A 71. *sír*ba temetett gyermeknek nem volt melléklete.

26. V. 5. csoport

Folytatás nélküli temetkezőhely.

A 149. *sír*ban fekvő felnőtt férfinak a bronzcsat és vaskés mellékletei szerint veret nélküli derékszíja lehetett. A közelében eltemetett gyermeknél (148. *sír*) nem találtak régészeti leletanyagot.

* * *

JEGYZETEK

- 1 Néhány ilyen jellegű alapvető tanulmány csupán a magyarországi népvándorlaskor-kutatás köréből: **László** (1955), **Kovrig** (1963), **Tomka** (1971), **Bóna** (1971–1) 308–313, **E. H. Tóth**: Preliminary account of the avar princely find at Kunbábony. Előzetes beszámoló a kunbábonyi avar fejedelmi leletről. *Cumania I* (1972) 143–168., **Garam** (1976) és (1978–1), **I. Erdélyi**: Einige Bemerkungen über die Awaren-Gesellschaft im Lichte der archäologischen Quellen. Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde zu Leipzig, Heft 33 (1981), Berlin, 227–238., **Kürti** (1983) 203–206., **Bóna** (1984).
- 2 **Bóna** (1971–1) 313–314., **Bóna** (1973), **Szöke** (1980), **Sz. Garam É.**: VIII–IX. századi telepnyom Tiszafüred határában. Siedlungsspur aus dem 8–9. Jh. in der Gemarkung von Tiszafüred, *Communicationes Archeologicae Hungariae* 1981, 137–147., **Madaras L.**: Az avar telep-kutatás régészeti tanulságai. Falvak, mezővárosok az Alföldön (múlt–jelen–jövő). Interdiszciplináris konferencia, Nagykőrös, 1985. március 29–31.
- 3 A kérdéskör összefoglalását ld. **Bóna** (1971–1) 308–313. és **Kürti** (1983) 203–206. Legújabb: **Bóna** (1984).
- 4 Magyar nyelven összefoglaló jelleggel: **Szádeczky–Kardoss S.**: Az avar történelem forrásai I. *ArchÉrt* 105 (1978) 78–90., II. uott 106 (1979) 94–111., III. uott 106 (1979) 231–243., IV. uott 107 (1980) 86–97., 201–213., V. uott 108 (1981) 81–88., VI. uott 108 (1981) 218–232. és 109 (1982) 136–144., VII. uott 110 (1983) 89–99., VIII. uott 111 (1984) 53–70.
- 5 **Gombocz Z.**: A pannoni avarok nyelvéről. *Magyar Nyelv* 12 (1916) 97–102., **László F.**: A kagan és családja. *Kőrösi Csoma Archivum* 3 (1940) Separatum, **Simonyi D.**: Tárkány helységeink és az avarság. *Magyar Nyelv* 64 (1968) 438–445. és összefoglalólag **Bóna** (1984)
- 6 **Kürti** (1983) 204.
- 7 **László** (1944)
- 8 Az avar fejedelmi sírok és néhány rangos, ill. köznépi jellegű temetkezési hely iskolát teremtő elemzése: **László** (1955)
- 9 **László Gy.**: Terra Avarorum. *MFMÉ* 1971. 2. 65., uő. A temetők jelképvilága. Előmunkálatok a magyarság néprajzához 10 (1982) 13–17. Szerk.: **Hoppál M.–Novák L.**
- 10 **Bóna** (1971–1) 308. és **Tomka** (1971)
- 11 A Kárpát-medencei avar korszak időrendjéről: **László** (1955), **Kovrig** (1963), **Bóna** (1971–1) 286–288., **Bakay K.**: Az avar kor időrendjéről. *SMMK* 1 (1973) 5–86., **E. H. Tóth**: Frühawarenzeitlicher Grabfund in Kecskemét, Sallaistrasse. *ActaArchHung* 32 (1980) 150–151., **Bóna** (1984). Az „avar korszak második fele” meghatározáson a jelenleg elfogadott „középvár” és „későavar” időszakot értem – úgy, hogy külön kategóriaként nem választom szét őket.
- 12 Bölcsészdoktori disszertációmban lehetőségem volt három, létszámukat tekintve egymástól nagyságrendileg eltérő, egykor más és más természetföldrajzi környezetben élt avar kori népesség (Kisköre–Halastó, Szentes–Kaján és Zélovce/Zsély lelőhelyek) módszertanilag egységes szempontrendszerrel való elemzésére: **Szentpéteri** (1982). Itt is megköszönöm **László Gyula** és **Bóna István** dolgozatomról írott bírálatát, melyek egyes elemeit itt is hasznosítottam.
- 13 Ez a munka az 1983 márciusában megvédett disszertáció első fejezetének átdolgozott változata, ld. fent.
- 14 A lelőhely Heves megyében, a Tisza jobb partján levő Kisköre határában található. A leletmentés előzményeiről **Korek J.**: A Tisza–II. vízlépcső régészeti munkái 1964–72 között. *FolArch* 25 (1974) 247–262.
- 15 Az 1–5. sírt **Korek József**, a 6–18. sírt **Vékony Gábor**, a továbbiakat **Garam Éva** tárta fel: **Garam** (1979) 7–8.
- 16 A tárgytipusok időrendi csoportok szerinti bemutatása: **Garam** (1978–2) Abb. 2.
- 17 Az ásatás feldolgozójának a lelőhellyel kapcsolatos további fontosabb munkái: **Garam** (1973), uő. (1976), uő. (1978–1).
- 18 Sz. **Garam Éva** Kisköre-monográfiájáról időközben megjelent recenziók: **V. Bierbrauer**, *Bonner Jahrbücher* 181 (1981) 702–705., **Z. Čilinská**, *Slovenská Archeológia* 28 (1980) 452–456. és *Germania* 59 (1981) 169–173., **K.-J. Gilles**, *Trierer Zeitschrift* 43–44 (1980–81) 462–463., **R. Heitel**, *SCIVA* 33 (1982) 152–157., **J. Justová**, *Památky Archeologické* 71 (1980) 256–258., **G. Mildenberger**, *Jb. f. d. Gesch. Osteuropas* NF 28 (1980) 461–462., **H. Preidel**, *Südost-Forschungen* 38 (1979) 325–326., **D. Rössler**, *Etnografisch-archeologische Zeitschrift* 22 (1981) 361–362., **I. Sivec-Rajterič**, *Arheološki Vestnik* 35 (1984) 372., **Cs. Sós Á.**, *ArchÉrt* 110 (1983) 137–139., **P. Tomka**, *ActaArchHung* 31 (1981) 394–395. Némely megjegyzésükre a későbbiek során még visszatérek.
- 19 Az erre vonatkozó legújabb összefoglalás: **Kürti** (1983) és **Bóna** (1984)
- 20 Az avar korszak második felének fontosabb régészeti lelőhelyeit ld. **Bóna** (1984) 25. térkép (készítették: **Bóna István** és **Szentpéteri József**).
- 21 A lakosság lélekszáma, nem és életkor szerinti megoszlására vonatkozó adatok – a feltárt temetőrészt alapul véve: a sírmező feltársági fokát az ásató 75–80%-osnak ítélte [**Garam** (1979) 8.] – egy olyan közepes létszámú népességre vallanak, ahol a férfiak és a nők száma azonosnak mondható, a gyermeksíroknak pedig csak bizonyos hányadát sikerült feltehetően észlelni; a 204 megfigyelt sírban 69 férfi (34%), 73 nő (36%), ill. 62 gyermek (30%) volt, ezekhez járult még 10 üresen hagyott sírgödör: **Garam** (1979) 52–53. A nemre és életkorra vonatkozó adatokat a sírleírásokból és a leletanyag-összesítő táblázatból vettem. A szerző is utal arra, hogy az antropológiai feldolgozás eredményei az embertani anyag keveredése miatt bizonyos értelemben revízióra szorulnak: **Garam** (1979) 52. Ha csak a részleges antropológiai közleményben közzétett 12 esetet vizsgáljuk – **Lengyel** (1973) –, azonos életkorú, 35–45 éves nőként szerepel a 2., 3., 12., 27., 30., 47., 85., 94., 131., 141., 143. és a 159. sírban eltemetett személy. Ezek egyharmadánál (!) a régészeti megfigyelések ellentmondásra hívják föl a figyelmet. Így pl. a 3. sírban mért csontvázhossz 45 cm volt; a 27., 94. és a 143. sírban pedig gazdag veretes öv került elő. **Lengyel Imre** tanulmányának ismertetője is – bár más megfontolások alapján – kétségének adott hangot az előzetesen közölt adatokkal kapcsolatban: **Makkay J.**, *ActaArchHung* 25 (1973) évf., *ArchÉrt* 102 (1975) 140.
- 22 A kiskörei fegyvermellékletes gyermeksírokról ld. **Simon L.**: Nagykőrös és környéke avar kori topográfiája. A nagykőrösi avar fejedelmi kard. Nagykőrös, 1983. 63–68., főleg 65. o.
- 23 Fontosnak tartom megjegyezni, hogy a leletanyag nélküli temetkezések még „tipológiai alapon” sem választhatók el a szegényes mellékletű személyek csoportjától, mivel társadalmi rangjuk gyökeresen nem különbözhetett tőlük: a köznép alsó rétegét alkották. Még hipotézisként sem fogadható el, hogy a „szabad ember – rabszolga” státus elkülönítésének kizárólagos kritériuma lehetne a teljes mellékletnélküliség. (Szabó János Győző írja a Mátra-vidéki avar kori temetők állatsontleletei kapcsán, hogy „A sírritus hiányjelenségeiből valamely vagy az

- összes háziállat tartásának gyenge fokára nem következtethetünk”: **Szabó** (1983) 65. Módszertanilag hasonló a helyzet a „szegényes sírok” társadalomtörténeti besorolásánál is, mivel nem tudhatjuk, milyen „rangjelző” porladt el nyomtalanul – így ezeknél a temetkezéseknél eleve szolgastátusra, a melléklet-nélkülieknél pedig rabszolgaságra gondolni nem feltétlenül helyes eljárás. [Ha voltak is a társadalomfejlődés szóbanforgó szintjén szolgarendűek (vagy hadifoglyok) – ahogyan ez az írott forrásokból ismeretes, régészeti eszközökkel sírjaikat még a szabad jogállású egyének legszegényebb rétegének hagyatékától sem lehetséges különválasztani.]
- 24 A helyi népesség rétegződésének megállapításához első lépésként a régészeti leletanyag relatív kronológiáját kellett rekonstruálnom, hogy ezután „nemzedékeként” mutathassam be a lakosság tagozódását. Ehhez az adott tárgyi hagyaték jelenleg elfogadott időrendi besorolása, a László Gyula, L. Kovrig Ilona, Bóna István és nem utolsósorban Sz. Garam Éva által kidolgozott tipológiai sorozatok szolgáltak alapul, tehát kiindulópontunk a lelőhely feldolgozójaival azonos volt; v. ö. 11. j. Az általa is bemutatott jelenségek finomítását a következő módszerrel végeztem el: a hagyományos szempontok (tájolás, az időrend szerinti leletanyag) vizsgálatán túl elemeztem az elhunytak egymáshoz viszonyított temetőbeli helyzetét nem és életkor szerint (1. térkép), leletegyüttesükben ábrázoltam a fegyvereket és veretes öveket (2. térkép), felfigyeltem a veretek forma, anyag és mintakincs szerinti hármasszerűségére (3. térkép), együtt kezeltem mindkét nem ékszereit és egyéb rangjelző tárgyait (4. térkép), hasonlóképpen jártam el a használati és munkaeszközöknél (5. térkép), ill. a halotti kultusz régészetiileg egyik megfogható jelenségénél, az étel- és italál-doztatra utaló mellékleteknél (6. térkép). Ezek után kiválasztottam az „alapító” sírokat, a temető fókuszait, vagyis azokat a sírhelyeket, melyek elhunytjai egykor bizonyosan vezető szereppel bírtak a helybeli lakosság életében. Hozzájuk *viszonyítva* próbáltam – a fentiekben rekonstruált belső időrend kizárólagos figyelembevételével – következtetni az egykori társadalom csoportjaira. Ilyen alapról bontakoztak ki az egyes időrendi szakaszokhoz tartozó központi elhelyezkedésű, ill. széleken lévő sírcsoportok, a minden bizonnyal vezetőik, ill. alárendeltek temetkezési helyei a szárnyakon. A kronológiai azonos-ság ellenére így jutottam ellentétes eredményre Sz. Garam Évával az adatok értelmezésénél, melynek summája az, hogy régészeti értelemben vett új jelenségeket nem kellett gyökeres etnikai változással, kívülről jött új hatásokkal magyaráznom.
- 25 **Garam** (1979) Abb. 17., 18. és 20. nyomán, kiegészítés-sel.
- 26 A sírmező „szárny” meghatározása nem azonos az ásató által használt terminussal, v. ö. pl.: „A ... temetőt egy ÉK–DNy irányú képzeletbeli középvonal jobb és bal szárnyra osztja”: **Garam** (1976) 129. Az általam „szárnyként” kezelt csoportok mindig a központi közösségek (I. 1. – I. 1. a., II. 1. – II. 1. a., III. A. 1., III. B. 2., IV. 1.) által meghatározott kb. ÉNy–DK irányú középtengelyt két oldalán elhelyezkedő temetkezési helyeket jelentik.
- 27 Cs. Sós Ágnes recenziójában részletesen foglalkozik a fegyverek sírba kerülésének problematikájával. **Garam** (1979) 91. oldalára utalva kérdésesként kezeli azt a következtetést, hogy „ennek a (későavar – Sz. J.) közösségnek a tagjai nem teljesítettek katonai szolgálatot”, a fegyverhiány hátterében inkább gazdasági tényezőket (fokozatos elszegényedés) keresne: **Cs. Sós Á.**, ArchÉrt 110 (1983) 139. Véleményem szerint háttérmagyarázat-ként leginkább a katonai életmód, ill. szerepvállalás tük-röződése vehető számításba: az adott közösség szállás-foglaló és Tisza-parti átkelőhelyet őrző nemzedéke után békésebb időszak következett, s emiatt került kevesebb fegyver a túlvilágra, majd a Karoling-kor (esetünkben a 8–9. századforduló és 9. század) ismétlődő harcai, esetleg a bolgárok támadásai váltották ki a temetkezési szokásoknál a fegyvermellékelés felújítását. A legkésőbbi fegyveres sírok alátámasztják ezt a kelteztést: nyugati típusú rövidkard a 23. sírban és szakállas típusú nyílhegy a 123. sírban.
- 28 A 2. térkép veretekre vonatkozó részét **Garam** (1979) Abb. 17. és Abb. 21. nyomán készítettem a következő kiegészítésekkel, ill. javítással: a 17. ábrán a 9. sír recte 8. sír; megfelelő jelöléssel pótoltam a 40., 69., 162., 207. sírok adatait; a női temetkezések közül jelöltem a 30. sír bronzlemez kisszíjvég-pántját, ill. felvettem (bár nem öv-vertet) a 131. sír préselt aranydíszét.
- 29 **Garam Éva** ezzel ellentétes eredményre jutott, amikor két, *alapjában* különböző népességhez kapcsolta a régészeti leletanyagot. Így akaratlanul is a demográfiai adatok csapdájába került, amikor kénytelen volt az össz-lakosság 65%-át, a középvár korai csoporthoz tartozó 132 főt két nemzedéknyi időbe sorolni, szemben az újonnan beköltöző hódítók, a griffes-indás késői csoport 3 nemzedékre szétszórott 72 képviselőjével, amely csupán a népesség 35%-át képviselné: **Garam** (1979) 53., 89.
- 30 A kerek és négyszögletes formákhoz egyetlen csipkézett szélű veret típus járul (210 sír). A mintakincs térképezésénél „indás” jelölést alkalmaztam minden növényi motívumos vagy szalagfonatos övveretnél, míg „griffes”-ként vettem számításba a legcsekélyebb állatalak-részletet is, így a felmagasodó fülű nagyszíjvégek stilizált állatfej-ábrázolásait is.
- 31 Ez az ábrázolás *így* leíratlan maradt, v. ö. **Garam** (1979) 15., ld. még a 24. jegyzetben az I. 1. csoport jellemzését.
- 32 A 41. sír aranyozott bronz övkészlete nem indás, v. ö. **Garam** (1979) 17. és Taf. 11. 15., hanem fekvő állatalak-díszes bűjtatót tartalmazott.
- 33 **Garam** (1979) Abb. 19., 20., 22–24. nyomán, kiegészítéssel; a férfiak ékszerein és az alapanyag jelölésén túl kiegészítés a 19. ábrához: 20. és 195. sír, ill. javítás ugyanott: téves jelölés 176. sír recte 178. sír, javítás a 20. ábrához: 177. sír.
- 34 Köszönettel tartozom Sz. Garam Évának, hogy önzetlen kollegialitással lehetővé tette az aranytárgyak (és egyéb leletek) megtekintését és közöletlen súlyadataikat rendelkezésemre bocsátotta.
- 35 Ezt a korabeli értékmérő, az avarok által nyersanyagként is felhasznált bizánci solidus (= 4,546 gr arany) nemesfém tartalma alapján ítélem meg, v. ö. **Gohl Ö.**: Bizánci súlyok. Numizmatikai Közlemények 12 (1913)
- 36 Erre vonatkozóan legújabbán: **Bóna** (1980), Die Münze c. fejezet.
- 37 A 11. századi pusztaszentlászlói közösség leleteiből kiindulva dolgozott ki Szőke Béla Miklós és Vándor László hasonló megfontoláson alapuló módszert az egyes családok gazdasági erejének meghatározására. Az adott kor értékmérő ezüstjéből készült női ékszeregyüttesek súlyadatait hasonlították össze egymással és voltak le következtetéseket a temetkezési csoportok vagyoni helyzetére és rangsorára: **Szőke B. M. – Vándor L.**: Pusztaszentlászlói Árpád-kori temetője. Budapest, 1987, 81–83.
- 38 A szerző által feltételelesen obulusként tárgyalt átfúrt kerek aranylap-töredék **Garam** (1979) 13., 64–65., Taf. 30. 7.] eredeti átmérője 2,1 cm lehetett. Szélei körülnyírásra valának, tehát nem a sírrabláskor tört ketté. Mivel deréktájon a sírrablók ebben az esetben nem fosztogattak, az ott talált aranylap bizonyára az eredeti helyén volt. Elképzel-

- hető, hogy a közösség vezetője amulettként hordta és tarsolyában vitte magával az éremutánczatot. Hasonló hitvilágbeli elképzeléssel fűzhetők gyöngysorra az átfúrt római kisbronzokat a 26. és 47. női sírok elhunytjai, sőt ilyen lehetett a 209. sírban a nyakláncra viselt ólomlapocska is.
- 39 Derékvőn korai jellegű, aranyozott griffes-indás öntött veretekkel. Cs. Sós Ágnes jogosan állapíthatta meg recenzójában: „a temető belső kronológiájának, egyben a két csoport közötti viszony alakulásának kérdése vetődik fel” a 41. sír halotti obulusa kapcsán. Cs. Sós Á., ArchÉrt 110 (1983) 138.
- 40 A kérdéskörrel legutóbb: Garam (1978), Bóna (1980), Die Münze als Totenobolus c. fejezet, ahol kizárólag az obulusként értelmezhető érmeikkel és utánzataikkal foglalkozik a szerző, ezért nem számol a kiskörei 27. sír átfúrt lapjával sem.
- 41 A 41. sír egyik függője oválisra deformálódott: v. ö. Garam (1979) Taf. 11. 1–2. és Taf. 35. 6–7.
- 42 Figyelemreméltó, hogy a férfiak mindvégig kerek karikájú fülbevalókat viseltek.
- 43 A veret díszítése mintha egy kerek, gyöngysorkeretes és egy háromszögekkel áttört, téglalap alakú övveret típus kombinációjából alakult volna ki. A bronzból való hasonló példányokat pártaveretnek tartják, amely ebben az esetben a lelet apró vasszöggel való felerősítési módja miatt kizárható. Nem szövetre varrták, hanem vékony, szilárd anyaghoz (bőrhöz?) rögzítették: v. ö. Garam (1979) 68–69, újabban Sz. Garam É.: VII. századi aranyékszerek a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeiben. Goldschmuck des 7. Jahrhunderts in den Sammlungen des Ungarischen Nationalmuseums. FolArch XXXI (1980) 157–174., főleg 170. és 5. ábra 6.
- 44 Garam (1979) 47–48. Az állatcsontleletek értékeléséről a sírritus szempontjából az egész avar korszakra és előzményeire kitekintéssel: Szabó (1983)
- 45 Garam (1979) Abb. 16. nyomán, kiegészítéssel.
- 46 A kisköre-halastói üveg ívokürt párja került elő Csőlyospáloson az 1983. év folyamán. Wicker Erika leletmentése során az 52. női sírban világoszöld, hasonlóan üvegszállal díszített üveg rhytont talált, melyben az egyéb mellékletek sima fülbevalókarika, 1–2 szem dinyemag- és karneolgyöngy, állatcsontok voltak. A Kürti Béla szóbeli közléséből ismert kiskundorozsmai füles üvegkorsó alapján az a véleménye, hogy „egy, az avar korban továbbélő, feltehetően Sirmium környéki üveg-műhely működésével kell számolnunk”. Wicker E.: Avar kori temető Csőlyospáloson. Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében, 1984, 30. Az 1984. november 30–december 1-jén Kecskeméten rendezett ülésszak előadásai (Kecskemét, 1985).
- 47 Az általam adott modell egy bizonyos módszerrel következetesen végiggondolt megoldásnak tartom csupán, kísérletnek, mely olyan temetőelemzési hagyományokat kíván folytatni, mint László (1955) és Tomka (1971). Más rendszer alapján történő elemzés során esetleg olyan eredményekre jut a kutatás, melyekkel az itt vázoltakat összevetve talán közelebb jutunk a közös célhoz, az egykori valóság jobb megismeréséhez.
- 48 Az egyes csoportok számozása csak nagy vonalakban követheti az idő múlását, hiszen a családi temetkezési helyek kijelölése folyamatosan, az új rokonsági kapcsolatoknak megfelelően történhetett. Azt sem lehet eldönteni, hogy egy adott generációba tartozó személyek milyen sorrendben haláloztak el – ez a kérdés már a szállásfoglalók nemzedékénél is felmerül, hiszen a két szárny vezetője (37. és 121. sír) korábbi hagyományt tükröző viselettel rendelkezett, mint az egész közösség vezére (27. sír).
- 49 Bóna István értékes megfigyelését szíves szóbeli engedélyével köszönettel alkalmazom.
- 50 Az üres sírokat Garam Éva a közösségtől távol elhunyt férfiak jelképes temetkezésének tartja. Mivel egy részük a korai (= középvár) temetőrészen található, időben is hozzájuk sorolta őket: Garam (1979) 40., 91. Ezzel szemben, az alábbi indokok alapján elképzelhetőnek tartom a jelképes sírok egyazon, a temetkezés viszonylag késői szakaszán való kijelölését is. Az üres sírgödörök ugyanis 8 esetben elkülönülő csoporthoz tartoznak (mindig csak egy-egy, azok is a peremeken), kettő került csoportok közé (ezek is sírsorhoz igazítva): ezeket a sírokat viszont csakis olyan időpontban áshatták – más síremléket nem zavaró – elhelyezkedésük szerint, amikor az adott sírcsoportok már mind jelen voltak, ill. a sírkörök közé temetés is már gyakorlat volt. A jelképes sírok között levő jelentős távolság és a többi temetkezésnél megfigyelhető „irányingadozás” ellenére ezeknek a gödöröknek a tájolása teljesen egységes, amely bizonyíthatja egyidőben történt kijelölésüket, v. ö. Tomka P.: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. II. Tájolás. Arrabona 17 (1975) 5–88. Az sem lehet véletlen, hogy a jelképes sírok tájolása éppen a leletanyagáról ítélve az egyik legkésőbbi temetkezés, a 70. sír irányával egyező. A feltételezhetően távolban elesett harcosok sírjait a családjuk vagy elődeik környezetében helyezték el. Az ilyen nagy fizikai veszteséggel járó csatározások egyrészt utalhatnak a korabeli hadviselés családonkénti (?) harcosküldési kötelezettségére, másrészt (földrajzi helyzetükből és a korabeli történeti eseményekből kiindulva) esetleg a IX. század eleji belvillongásokkal, vagy a bolgár behatolással kapcsolhatók össze, amely egyben megszabná a temető használatának felső határát is.
- 51 A feltárás során megfigyelt dúlt sírok megoszlása a következő: koponyarablás (2., 8., 45., 73.a., 164. sír – Garam (1979) 45. oldalon sajtóhiba: 28. sír helyesen 2. és 8. sír; a 15. ábrán pedig elírás: 53. sír helyett 45. sír a helyes adat); korabeli bolygatás (27., 53., 62.a–b., 72., 75., 78., 146., 147., 150. sír); újkori bolygatás (4., 12., 16., 18., 79., 167. sír – zömében a „halágy” mentén). A korabeli kirabolt sírok többsége a sírmező használatának záró szakaszából származik (számuk 9, nem jelentős az összes feltárt temetkezéshez képest). Köztük van a legutolsó jelentősebb hatalommal rendelkező személy is (146. sír). Ugyanakkor a közösség első vezérével (27. sír) azonosított temetkezésnek a temető felhagyásáig bizonyára gondozott hantja is fel tudta kelteni a fosztogatók figyelmét (bár érdekes módon az aranyveretes övre nem ügyeltek). Talán a vezéri család területére frissiben ástott két sír is szerepet játszott a rablás előidézésében. Ezek a 22. sír (kislány sötét dinyemaggyöngyös nyakláncsal) és a szintén kirabolt 78. sír, ahol csak a vaskés maradt meg.
- 52 Ez a „tengely” nem azonos az ásató által használt terminussal, v. ö. 26. jegyzet.
- 53 Az, hogy a melléklet nélküli temetkezések – a kevésbé rangosokkal együtt – főleg a sírmező jobb oldalán tömörülnek, véleményem szerint a leletmentés véten egyoldalúságából következhet. A temetkezőhely területén megfigyelhető nagyfokú szimmetria, ill. az összes sírcsoportnak a középponttól (az első vezéri családtól) számított koncentrikus elhelyezkedése arra enged következtetni, hogy a feltárás [az ismert hiányosságokon kívül, v. ö. Garam (1979) 8.] nem terjedt ki a sírmező ÉK-i oldalára sem. Ehhez szolgál adalékkul helyszíni tapasztalatom is. 1985. július 4-én ugyanis Tóth Zoltán halór elmondta, hogy amikor az előző évben az avar kori temetőt magá-

ban foglaló (1. számú) halastótól északra, a 2. számú halastó lehalászása után feltárcsázták a területet, a közbülső gáttól mintegy 20 méterre az iszapos környezettől elűtő, sárgás-barna, téglalap alakú foltokat figyeltek meg egy mélyedésben. Ezeket minden bizonnyal síroknak tarthatjuk, bár koruk – régészeti lelet híján – kérdésesnek tartható.

- 54 A recenzensek közül jónéhányan hasonló véleményre jutottak az alapközlemény ismertetésekor: Cs. Sós Ágnes kételyét fejezte ki a korai és késői csoport között meghúzott éles választóvonallal kapcsolatban, ArchÉrt 110 (1983) 138.; Helmut Preidel kifogásolja, „Dass die Träger der mit Goldblech- und mit Bronzeblechbeschlägen verzierten Gürtel und die Träger von Gürteln mit gegossenen Verzierungen verschiedene Volksgruppen darstellen, ist eine vage Annahme...”, bár azzal, amit indoklásul felhoz, nem tudok egyetérteni: „... denn die materialien Güter sind nicht erzeugnisse derer, die sie benützten, sondern Produkte der unteren Bevölkerungsschichten, die ausserhalb des Volkes standen und keinerlei politische Rechte besaßen”, Südost-Forschungen XXXVIII (1979) 325–326.; Zlata Čilinská véleményét, hogy a griffes-indás későavar kultúra a Kárpát-medencében alakult volna ki, megerősítve látja, mert „der Übergang von Blech- zu gegossenen Beschlägen bzw. die Form- und Ornamententwicklung auf Gräberfeldern, die von der mittleren in die jüngere Awarenzeit reichen, gut beobachtet werden kann. Kisköre selbst ist dafür ein Beispiel”, majd összegzőképpen hangsúlyozza, hogy „weder bei den Waffen noch bei den Werkzeugen oder bei anderen Fundgruppen im Gräberfeld von Kisköre neue Typen angetroffen wurden, die

eine andere Kultur und damit eine neue Bevölkerung andeuten würden”, Germania 59 (1981) 171–172.; Volker Bierbrauer is a folyamatosságot emeli ki: „Unabhängig von dem vieldiskutierten Problem der Bewertung und Herkunft der Greifen-Ranken-Gruppe, ... ist für Kisköre aus den ... belegungschronologisch aussagekräftigen Gräberfeldplänen ohne jeden Zweifel ein kontinuierlicher Belegungsvorgang ... herauszulesen”, Bonner Jahrbücher 181 (1981) 705.; Tomka Péter is arra a végkövetkeztetésre jutott, hogy „Die grundlegende Elemente (Grabformen, Ausrichtung) verbinden die beiden Gräberfeldabschnitte miteinander”, ActaArchHung XXXIII (1981) 394. A Kárpát-medencei avar korszak történetének legfrissebb összefoglalása is úgy foglalt állást a „középvár” és „későavar” népességek tárgyi hagyatékának kapcsolatáról, hogy „különösebb nehézség nélkül levezethető a bronzba öntött stílus a közvetlen előzményekből”, Bóna (1984) 327. Magam is úgy vélekedem, hogy a leletgyűtések szerint rekonstruált belső időrend szerint nincsen olyan törés a „középvár–későavar” temetőkben (a temetkezési szokások, anyagi kultúra, életmód terén), melyből új népesség bevándorlására kellene következtetni, így folyamatos belső fejlődéssel számolhatunk a Kárpát-medence 8. századi története folyamán, v. ö. J. Szentpéteri: Gesellschaftliche Gliederung des awarenzeitlichen gemeinen Volkes von Želovce, I–II., ActaArchHung 37 (1985) 79–110. és ActaArchHung 38 (1986) 147–184.

- 55 E helyen is szeretném megköszönni Szabó János Győző és Tomka Péter gondos lektori véleményét, melyeket kéziratom végső megformálásánál még figyelembe vehettem.

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

- ArchÉrt**
Archaeologiai értesítő, Budapest
- ActaArchHung**
Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
- Bóna (1970)**
Bóna I.: Avar lovassír Iváncsáról. Grave of an avar horseman at Iváncsa. ArchÉrt 97 (1970) 243–263.
- Bóna (1971–1)**
I. Bóna: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945–1969). ActaArchHung 23 (1971) 265–336.
- Bóna (1971–2)**
Bóna I.: A népvándorlás kora Fejér megyében. Die Zeit der völkerwanderung (im Komitat Fejér). Fejér megye története I. 5. Székesfehérvár, 1971.
- Bóna (1973)**
Bóna I.: VII. századi avar települések és Árpád-kori magyar falu Dunaújvárosban. Awarische Siedlungen aus dem 7. Jahrhundert und ein ungarisches Dorf aus der Árpádenzeit (11.–13. Jh.) in Dunaújváros. Budapest, 1973.
- Bóna (1980)**
I. Bóna: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. ActaArchHung 32 (1980) 31–95.
- Bóna (1984)**
Bóna I.: Az avarok. In: Magyarország története I. Főszerk.: Székely Gy., Budapest, 1984. 310–346.
- FolArch**
Folia Archaeologica, Budapest
- Garam (1973)**
É. Sz. Garam: Awarenzeitliche Glastrinkgefäße aus Kisköre. ActaArchHung 25 (1973) 279–288.
- Garam (1976)**
Sz. Garam É.: Adatok a középvavar kor és az avar fejedelmi sírok régészeti és történeti kérdéseihez. Zu den archäologischen und historischen Fragen der mittleren Awarezeit und der awarischen Fürstengräber. FolArch 27 (1976) 129–147.
- Garam (1978–1)**
Sz. Garam É.: A középvavar kor sírobulussal keltezhető leletköre. Der mit Grabobulus datierbare Fundkreis der Mittelawarenzeit. ArchÉrt 103 (1978) 205–216.
- Garam (1978–2)**
É. Garam: Angaben zu den archäologischen und historischen Fragen der Mittelawarenzeit. Problemi seoba naroda u Karpatskoj kotlini. Probleme der Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken. Novi Sad, 1978. 117–124.
- Garam (1979)**
É. Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre, Budapest, 1979.
- Kovrig (1963)**
I. Kovrig: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. Archaeologica Hungarica 40 (1963) Budapest
- Kürti (1983)**
Kürti B.: Az avarok kora. In: Szeged története 1. Szerk.: Kristó Gy., Szeged, 1983. 162–208.
- László (1944)**
László Gy.: A honfoglaló magyar nép élete. Budapest, 1944²
- László (1955)**
Gy. László: Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. Archaeologica Hungarica 32 (1955) Budapest
- Lengyel (1973)**
I. Lengyel: Laboratoriumsuntersuchungen an den menschlichen Knochenresten des Grabes Nr. 47. aus dem Gräberfeld von Kisköre. ActaArchHung 25 (1973) 289–291.
- MFME**
A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged
- SMK**
Somogyi Múzeumok Közleményei, Kaposvár
- Szabó (1983)**
Szabó J. Gy.: A Mátra-vidéki avarkori temetők állatcsontleleteinek néhány tanulsága. Einige Lehren aus den Tierknochen Funde der awarenzeitlichen Gräberfeldern im Mátra-Gebiet. A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1981 (1983) 65–70.
- Szentpéteri (1982)**
Szentpéteri J.: Társadalmi rétegződés az avar korszak második felében. (Gesellschaftliche Schichtung in der zweiten Hälfte der Awarenzeit. Doktorarbeit, Manuskript) Budapest, 1982.
- Szóke (1980)**
B. M. Szóke: Zur awarenzeitlichen Siedlungsgeschichte des Körös-Gebietes in Südost-Ungarn. ActaArchHung 32 (1980) 181–203.
- Tomka (1971)**
Tomka P.: A Győr-Téglavető dűlői avar temető belső csoportjai. Die inneren Gruppen des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Győr-Téglavető-dűlő. Arrabona 13 (1971) 55–97.

DIE INNERE GLIEDERUNG DER AWARENZEITLICHEN BEVÖLKERUNG VON KISKÖRE

(Zusammenfassung)

Wenn man sich den archäologisch-historischen Problemen unter einem soziologischen Aspekt nähert, kann man die Grundstruktur, die Klassen- und Schichtengliederung der ehemaligen Gesellschaften untersuchen. Der Nachlass der Awaren an Gebrauchsgegenständen ermöglicht es ebenfalls, – auch ohne die aus geschriebenen Quellen nicht bekannte gesellschaftshistorische Terminologie – innerhalb der Bevölkerung gut trennbare soziale Gruppen festzustellen.

Das Ziel dieser Studie besteht darin, die innere Schichtung der Bevölkerung von Kisköre aus der zweiten Hälfte der Awarenzeit zu umreißen: im Zusammenhang mit der Bevölkerungszahl und dem Nachlass an Gegenständen der Awaren von Kisköre beschäftige ich mich mit der inneren Chronologie der Nutzung des Gräberfeldes und der gesellschaftlichen Gliederung der Bevölkerung.

Das awarenzeitliche Gräberfeld von Kisköre wurde im Herbst 1964 erschlossen und zwar im Laufe der Rettungsgrabung, die dem Bau der zweiten Staufstufe der Theiss voranging. Infolge dieser Rettung wurde unsere Forschung im Jahre 1979 durch die wertvolle Monographie von Éva Sz. Garam angereichert. Die Autorin kam in ihrer Arbeit zu der Schlussfolgerung, dass sich die Funde in zwei Teile zerlegen lassen: die Bevölkerung, die hier angesiedelt war, bestand aus einer „mittelawarischen“ und einer „spätawarischen“ Volksgruppe. Sie hatten verschiedene Lebensweisen und Bestattungsgebräuche; ihre uns überlieferten archäologischen Funde wichen voneinander im Material, in der technischen Ausführung, der Form und im Musterschatz ab. Ihre Tracht war verschieden und was für uns in diesem Fall den springenden Punkt darstellt: ihre gesellschaftliche Gliederung unterschied sich voneinander.

Seit die Autorin ihr Manuskript in die Druckerei gegeben hat, sind mehr als 15 Jahre verflossen und in dieser Zeit haben sich auch andere Interpretationsmöglichkeiten des genannten Fundstoffes ergeben. Deshalb ist es aktuell, die Frage von neuem zu untersuchen.

Zur Feststellung der Gliederung der awarenzeitlichen Bevölkerung habe ich zuerst die relative Chronologie der archäologischen Funde rekonstruiert, um danach die Gliederung der Bevölkerung „generationsweise“ zu zeigen. Als Grundlage haben uns wir dabei die von Gy. László, I. L. Kovrig, I. Bóna und nicht zuletzt die von É. Sz. Garam ausgearbeiteten typologischen Reihen gedient. Auf dieser Weise war der Ausgangspunkt mit dem der Verarbeiterin des Fundortes identisch (Anm. 11).

Ich habe die Erscheinungen, die auch von der Autorin dargestellt wurden, nach folgender Methode verfeinert: über die Untersuchung der traditionellen Aspekte (Orientierung, der Chronologie entsprechender Funde) hinaus habe ich auf Grund des Geschlechtes und des Alters miteinander verglichene Situation der Toten analysiert (Karte 1), ich habe die Waffen und die beschlagenen Gürtel als Fundensemble dargestellt (Karte 2), den dreifachen Zusammenhang der Gürtelbeschläge nach Form, Material und Musterschatz beobachtet (Karte 3), den Schmuck und andere, den Rang zeigende Gegenstände (Karte 4), Gebrauchs- und Arbeitsmittel (Karte 5), bzw. die auf Speisen- und Getränkeopfer weisende Beigaben beider Geschlechter (Karte 6) zusammen behandelt.

Danach habe ich die sogenannten „Gründungsgräber“, die Fokuse des Gräberfeldes bestimmt – diejenigen Personen, die einmal ganz bestimmt führenden Stelle im Leben der Bevölkerung eingenommen haben. Im Vergleich zu ihnen habe ich (unter Beachtung der inneren Chronologie) auf die Gruppen der ehemaligen Gesellschaft gefolgert. Auf dieser Weise haben sich die zentralen bzw. an den Peripherien angelegten Gräbergruppen entfaltet. Im Zentrum sind sicherlich die Bestattungstellen der Führer, an den Flügeln die der Untertanen zu finden.

Trotz der chronologischen Identität bin ich aber zu einem Ergebnis gekommen, das dem von É. Sz. Garam widerspricht. Das Wesentliche meiner Schlussfolgerung besteht darin, dass ich die im archäologischen Sinne neuen Erscheinungen historisch nicht mit ethnischen Veränderungen, mit von aussen kommenden Wirkungen erklären musste: in den einzelnen Bestattungsgruppen konnte ich eine Kontinuität zwischen der „mittelawarischen“ und der „spätawarischen“ Bevölkerung nach erweisen (die Aufzählung der Gruppen siehe Anm. 24).

Der Ablauf der Besiedlung des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Kisköre kann folgendermassen beschrieben werden.

Die Bevölkerung, die die Gegend besetzt hatte, muss die Bestattung zur gleichen Zeit an mehreren Orten begonnen haben. Die Ruhestätte der führenden Familie einer gegebenen Zeitspanne (einer Generation) befindet sich immer entlang der Nordwest–Südost–Achse des Gräberfeldes, die anderen Gemeinschaften haben an den zwei Seiten des Gräberfeldes Platz bekommen, abhängig davon, wie hoch der Rang ihrer eigenen Führer war. So ist ein auf Flügel verteiltes Bestattungsbild überliefert worden. In den einzelnen Familien (Gruppen) haben zur gleichen Zeit so-

wohl höhergestellte als auch ärmere Personen gelebt. Die Familien mit eindeutig ärmlichen Beigaben sind an den Rand des Gräberfeldes verdrängt worden.

Für die rechtliche Stellung der Frauen und der Kinder ist es charakteristisch, dass am Anfang bei den führenden Familien ein Teil von ihnen abgesondert wurde (Gruppe I. 1. a., und Gruppe II. 1. a.) und sie an den Flügeln an die Gruppenperipherie gelegt wurden. Später aber kommt es nicht selten vor, dass eine mit Schmucksachen in Ehre gehaltene Frau in der Mitte der Gruppe zu finden ist. Bei den Familien, die weniger vom Rang waren, trennen sich nicht in diesem Masse die Familienhäupter und die Familienmitglieder nach Geschlecht und Alter: für sie ist die Bestattung in Kleinpärzeln charakteristisch, wobei auch auf familiäre Beziehungen weisende doppelte Bestattungen vorkommen (Ehepaare bzw. Eltern mit ihren Nachkommen). Bei der Landnahme der Gemeinschaft können eine führende Familie und (mindestens) zwei Familien von niederem Rang festgestellt werden. Im Laufe ihres Bestehens hat die Zahl der untergestellten Familien zugenommen.

Den archeologischen Bezug der gesellschaftlichen Gliederung können wir am besten an der Beigabe von Waffen, Gürteln mit Beschlägen, Schmucksachen und Arbeitsgeräten feststellen, obwohl zwischen den rechtlich freigestellten Personen und den Dienern auf Grund des uns überlieferten Fundes nicht immer eine strenge Trennlinie zu ziehen ist.

Waffen hat man nur in einer bestimmten Periode während des Bestehens der Gemeinschaft zu Kisköre mitgegeben (Karte 2, Tab. 1), und das weist darauf hin, dass die Mitglieder der Gemeinschaft später aufgehört haben, ein militärisch ausgeprägtes Leben zu führen bzw. militärische Rollen zu übernehmen. Die frühesten Kriegergräber umzäunen bei der führenden Familie die Bestattung des Familienhauptes (Gruppe I. 1.), an den Flügeln von niederem Rang (Gruppe I. 2. und I. 3.) weisen sie zugleich auf die Folge der Machtvererbung hin. Obwohl die Fläche nicht vollständig erschlossen wurde, erhalten wir in der zweiten Zone ein ähnliches Bild (Gruppe II. 1. und II. 2.), während wir in der dritten Etappe nur noch einzelne Kämpfer feststellen können (Gruppe III. A. 2., III. B. 3. a. und III. B. 3. b.).

Die mit Gürteln versehenen Personen (Karte 2) haben während der ganzen Periode des Bestehens der Bevölkerung in einer gleichmässigen Anzahl gelebt. An den Rändern des Gräberfeldes sind mehr Tote mit Gürteln ohne Beschlag (mit zwei Schnallen) bestattet, während die Eigentümer der Gürteln mit Beschlägen aus Gold, Silber oder vergoldeter Bronze hauptsächlich in der Mitte gruppiert sind. Von der Mitte ausgehend wird die relative Chronologie der Gürtelbeschläge, die in den einzelnen Gemeinschaften mit verschiedener Technik angefertigt wurden, ersichtlich.

Die Anlage der Gruppen mit homogenen und mit verschiedener Technik angefertigten Gürtelbeschlägen ist ein Beweis dafür, dass diese Bevölkerung kontinuierlich und ohne weitere grosse Volksgruppen aufzunehmen, diese Gegend bewohnt hat. Eine ähnliche Schlussfolgerung kann bei der Untersuchung der Gürtelbeschläge nach Form und Muster gezogen werden (Karte 3).

Der Edelmetallgehalt anderer, den Rang anzeigender Gegenstände weist von vornherein auf die Distanz hin, durch die einst die Führer des awarischen gemeinen Volkes von den fürstlichen oder den an Gold reichen, der Mittelschicht angehörenden Personen nach der gesellschaftlichen Hierarchie voneinander getrennt wurden: in dieser Gemeinschaft konnten auch die höchstgestellten Personen nur solche Würdenzeichen tragen, zu deren Anfertigung die Goldmasse eines einzigen (frühawarenzeitlichen nicht „leichten“) byzantinischen Solidus ausgereicht hat (Tab. 2). Ihre Führer haben Obuli, Haarspangen, Ohrringe für das Jenseits mitbekommen (Tab. 3). Der Schmuck der Frauen und der Kinder ist durch eine grosse Homogenität gekennzeichnet, aus der nur der Goldschmuck der Frauen der führenden Familie der ersten Generation hervorsticht (Tab. 4). Die wohlhabenderen Personen haben immer der neusten Mode entsprechende Ohrringe, Perlenketten getragen, die Brustspangen und Armbänder gehörten zum Schmuck der Bemittelteren. Ihre Gürtel wurden manchmal durch Schnallen und durch im Vergleich zu den Männern viel einfacheren Beschlägen verziert. Nach dem Bruchstück als Amulette am Halsband getragenen Gürtelbeschlag(?) zu urteilen, muss die reiche Frau mit Glasgefässen (Grab 47) in der zweiten Hälfte des Bestehens dieser Gemeinschaft bestattet worden sein.

Im Kreise der lokalen Bevölkerung muss es ein üblicher Brauch gewesen sein, dass man in die Gräber Gebrauchsgegenstände und Arbeitsmittel beigegeben hat (Karte 5), deshalb hat uns unsere Untersuchung zu der Feststellung ihrer Schichtung nicht nähergebracht. Ähnlicherweise erhalten wir ein zwiespältiges Bild bei der Analyse der archeologischen Reste der mit der Glaubenswelt der Gemeinschaft zusammenhängenden Speisen- und Getränkebeigaben (Karte 6). Die Tierknochen, Keramik-, Holzeimer- und Glasgefässfunde, die annähernd in einem Viertel der Gräber entdeckt wurden, können in Wirklichkeit nicht den ganzen Brauch darstellen, deshalb kann man bei ihrem Fehlen gegebenenfalls nicht eine negative Schlussfolgerung auf die rechtliche Stellung der Individuen ziehen (z. B. muss bei dem Fehlen der Beigabe an Tierknochen bei den Toten der Gräber 27, 109, 14, 210, 134, 146, 167 – die in ihrer Zeit ohne Zweifel eine führende Rolle gespielt haben – nicht unbedingt daran gedacht werden, dass das Leichenmahl nicht stattgefunden hat).